

הרהורים על הגירה בישראל: היבטים השוואתיים

סרג'ו דלה-פרגולה*

תקציר

היות ישראל חברה המקבלת וקולטת הגירה בקנה מידה גדול, הן במספרים מוחלטים והן יחסית לגודל אוכלוסייתה, היוותה עובדה מרכזית בחוויה היומיומית של תושבי המקום, בכלכלה, בתרבות ובפוליטיקה, וגם בהדגשי המחקר החברתי המקומי. המאמר דן במספר היבטים נבחרים מתוך תמונת המצב הרחבה של חקר ההגירה בישראל, בעיקר מן הבחינה של מערכת ההגירה הבין-ארצית המקשרת את החברה הישראלית לקהילות היהודיות ברחבי העולם; מהסתכלות על ישראל כעל חלק ממערכת המדינות הגלובאלית; מן הבחינה המדעית-חברתית-כמותנית וכן מזווית המקור. מובן כי היבטים חשובים אחרים לא נכללים כאן. נבדק במיוחד מעמדה של ישראל במסגרת מערכת ההגירה הגלובאלית, ובמסגרת כלל מערכת ההגירה של יהודים המופנית גם לארצות אחרות, כמוקד להגירה סלקטיבית וקליטה דיפרנציאלית של יהודים וכיעד לסוגי הגירה שלא במסגרת חוק השבות, כספק הגירה, וכמקור אפשרי למדיניות הגירה.

לתמורות האדירות שהיו בחברה הישראלית בעשרות השנים האחרונות – בין השאר כתוצאה מהגירה וקליטתה – יש משמעויות לא רק לגבי תיאור המצב, אלא גם לגבי פיתוח כלים ניתוחיים ותיאורטיים להבנתו. יש לגשת לחקר ההגירה בישראל תוך שילוב מסגרות ניתוחיות שונות: קודמות, שכוחן עדיין עימן לגבי ייחודו של המקרה הישראלי, וחדשות, כחלק מתיאוריות הגירה החלות על מרבית מדינות העולם. חקר הגירה שיטתי עשוי ליצור ידע ולתרום לתובנות מועילות עבור המערכת המדעית, וליישומן על ידי מערכות אחרות, לרבות אלה המופקדות על תכנון מדיניות במישור המקומי והבין-לאומי.

מילות מפתח: הגירה בין-ארצית, עלייה, קליטה, ירידה, תפוצות, יהודים, חוק השבות, מדיניות

*פרופ' סרג'ו דלה-פרגולה, האוניברסיטה העברית בירושלים

הערות רקע

היות ישראל חברה המקבלת וקולטת הגירה בקנה מידה גדול, הן במספרים מוחלטים והן יחסית לגודל אוכלוסייתה, היותה עובדה מרכזית בחוויה היומיומית של תושבי המקום, בכלכלה, בתרבות ובפוליטיקה, וגם בהדגשי המחקר החברתי המקומי (Eisenstadt, 1954; Sicron, 1957; Bach, 1977; Schmelz, DellaPergola & Avner, 1991; Leshem & Shuval, 1998; Ben-Rafael & Steinberg, 2009; סמיונוב ואחרים, 2010). יחד עם זאת, ולמרות תשומת הלב הניתוחית המרובה שניתנה במשך עשרות שנים להיבטים שונים של הגירה, מפליא שבחברה הישראלית היחס לתופעה לא היה שיטתי וממוקד כפי שניתן היה לשער. מעבר למחקר מכובד שהתפתח בארץ – שבמהלכו קמו גישות תיאורטיות וניתוחיות שונות ומתחרות – חלק ניכר של השיח הציבורי אודות הנושא נשאר בגדר של חוויות, רגשות, חששות, תקוות, מיתוסים, ואף טעויות סמנטיות מפתיעות. בהתייחסות הביצועית של מערכות ציבוריות שונות, ישראל עברה ממצב מוקדם של דאגה ליוזמת חוק בעל השפעה חברתית גורפת כחוק השבות, המיועד לסדר הגירה של יהודים ובני משפחותיהם (גביון, 2010), למצב מאוחר של העדר חקיקה מקיפה וקוהרנטית אל מול מערך מורכב ורבגוני של הגירה נכנסת ויוצאת (אבינרי, אורגד ורובינשטיין, 2009). החלל החקיקתי מתמלא מדי פעם על ידי פסיקה תקדימית של בית המשפט העליון. פרט אופייני וחשוב בהקשר זה, הוא שרק בשנים האחרונות הורגש הצורך בהקמת מסגרות אקדמיות המתמקדות בחקר ובהוראה של נושאי הגירה כמקצוע מרכזי, ולא כחלק חשוב יותר או פחות מתוך תוכנית לימודים או פרויקט מחקר המופנים בעיקר לנושא אחר.

בדיון זה, אי אפשר להתעלם מן השינויים הדרמטיים שעברה החברה הישראלית משנותיה הראשונות ועד לימינו – התחזקותה הדמוגרפית, הכלכלית, הביטחונית, ובעיקר המוסדית שלה. מדינה – ונתייחס לזאת כאל מליצה – שלתושביה היה נהוג לשלוח חבילות של בגדים משומשים כדי להקל על מחסורם החמור, הפכה לחברה מן המניין בארגון המדינות המפותחות OECD, מן המובילות בעולם ברישום פטנטים ובתעשיות הטכנולוגיות, והמדורגת במקום ה-15 בעולם לפי מדד הפיתוח האנושי של האו"ם (United Nations, 2010), דירוג גבוה יותר ממדינות רבות במערב אירופה. בכפוף לשינויים מבניים אלה, נשתנתה מן היסוד יכולת ההתבוננות העצמית של היושבים בישראל, וגם של החוקרים את קורות החברה הישראלית. בצד מסה גדולה ומשפיעה של מהגרים, קמו דורות חדשים של ילידי המקום, המהווים היום רוב מוחלט למרות המספרים המרשימים של ילידי חו"ל. הגירה – או לפי המינוח המקורי, עלייה¹ – וקליטתה, שהייתה בראשית הדרך יסוד קיומי שקשה להתבונן בו מחוץ למסגרת נורמטיבית ואפילו אפולוגטית, הפכה במהלך הזמן לתופעה חשובה מאוד, אמנם, אך הניתנת למדידה אובייקטיבית, להערכה בכלים השוואתיים, להמשגה מתוחכמת ויצירתית, ולביקורת בהתאם למערכות שיפוט מגוונות וניטרליות כביכול. כל אלה מצביעים על התחזקות הביטחון העצמי של הישראלים ועל יכולתם לא לחשוש מהתמודדות עם סוגיות לא פשוטות, אך מחייב גם שדרוג הדרישות לתובנה, להערכה, להסקת מסקנות, ואף לתכנון של מדיניות לעתיד הנגזרת מכל אלה.

מאמר שפורסם על ידי רבקה רייכמן (חברת מערכת של כתב העת **הגירה**) בכתב העת **סוציולוגיה ישראלית** (2009), מהווה דוגמה טובה של יצירת מסגרת מחקרית יסודית לחקר הגירה במדינת ישראל. המאמר דן ביסודות תנועות ההגירה בישראל: הגירה בחסות חוק השבות, הגירת עבודה של לא-יהודים, והמעבר של ישראל ממדינת עלייה למדינת הגירה בפועל. בתוך כך, עולה המורכבות הסוציולוגית והדמוגרפית של הגירה בהקשר של גלובאליזציה מעמיקה

בתהליכים כלכליים ומדיניים, של רב-ממדיות מסתעפת בזהויות התרבותיות האישיות והקבוצתיות, ושל התערבויות משפטיות אפשריות או נחוצות על מנת ליצור הסדרים הגונים בתחומי ההגירה.

בהרהורים הבאים, ברצוני להדגיש מספר היבטים נבחרים מתוך תמונת המצב הרחבה של חקר ההגירה בישראל, בעיקר מן הבחינה של מערכת ההגירה הבין-ארצית² המקשרת את החברה הישראלית לאוכלוסייה היהודית בעולם; מהסתכלות על ישראל כעל חלק ממערכת המדינות הגלובאלית; מן הבחינה המדעית-חברתית-כמותנית וכן מזווית המקור. נושא ההגירה בישראל ובעולם, כאמור, רחב ומורכב הרבה יותר, לרבות מבחינת הדיסציפלינות החוקרות, ההתערבות של מוסדות הקשורים לתהליך, והמשמעויות ליחיד, לרבות בפן השינוי התרבותי-זהותי. הכוונה כאן להרחיב את תובנת ההקשר של המתרחש הנקודתי, גם כדי ליצור תשתית העשויה להאיר את הצפוי להתרחש בעתיד. גישתי משוחררת, אם אפשר, מהנחות יסוד מקובלות, נוקשות, ואף כמעט מקודשות הקיימות לעתים בספרות העוסקת בתחום. עיקר המאמץ הוא בהרחבת התמונה המקומית הישראלית למסגרות השוואתיות שונות עם מדינות אחרות, בין עלייה להגירות אחרות של יהודים, בין יהודים לקבוצות אתניות אחרות במצבים בני השוואה, תוך הרחבת זמן הניתוח להיסטוריה ארוכה יותר, ובחינת המהות של מושגי יסוד שגורתיים.

ראייה מקיפה של מדינת ישראל במסגרת חברה יהודית רחבה יותר וטרנס-לאומית, ובמסגרת מערכת גלובאלית של המדינות והאוכלוסיות, הכרחית לתוקף ולתקינות של המחקר העוסק בהגירה. אכן, טרוניה מצויה נוגעת לנטייה של חלק מספרות המחקר על הגירה ושילוב מהגרים במדינה הקולטת – ורוב רובו של השיח הציבורי אודות נושאים אלה – לעסוק בהווה החוויה הישראלית, בלי התייחסות מספקת להקשרים היסטוריים, גיאוגרפיים ואסטרטגיים רחבים יותר. מסגרות מושגיות מורחבות כאלה לניתוח, עשויות לתרום להבנת השוטף והמקומי והשלכותיו המתמשכות על פני הזמן והמקרינות על פני שטח רחב יותר.

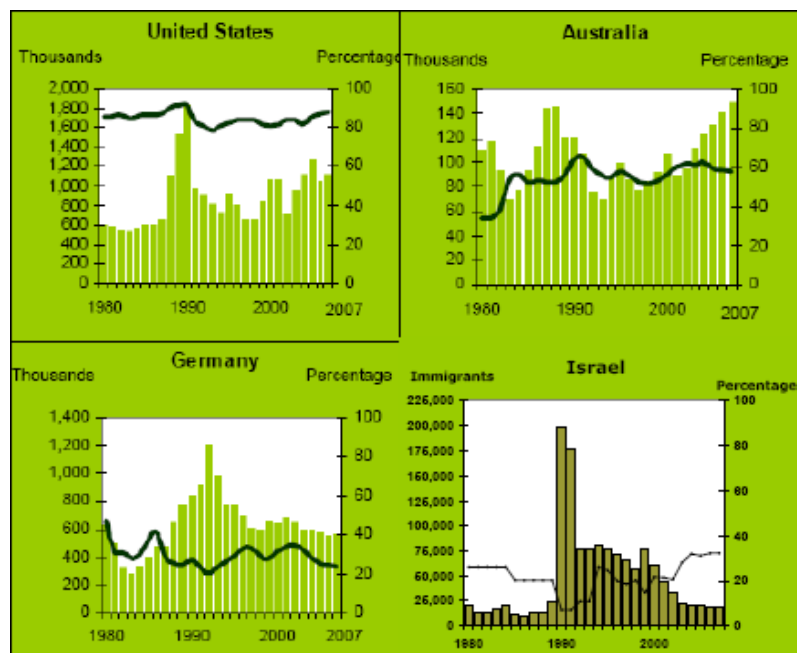
ישראל במערכת ההגירה הגלובאלית

מדינת ישראל נמנית עם קבוצת חברות בעולם המכונות "מדינות הגירה". לפי סיכומי מחלקת האוכלוסייה של האו"ם (United Nations, 2011) 214 מיליון אנשים חיו בארץ שונה מארץ הולדתם ב-2010, לעומת 179 מיליון בשנת 2000 – תוספת נטו של 35 מיליון בני אדם בעשור.³ למעשה, בגלל הגירות מרובות של יחידים רבים, כולל הגירה חוזרת, ובגלל פטירת מהגרים לשעבר, ההיקף הכולל של תנועות ההגירה היה הרבה יותר גבוה. לפי האו"ם, ב-2010 ישראל הייתה במקום ה-19 מתוך 220 מדינות או טריטוריות בעולם על פי מספר המהגרים הבין-ארציים החיים בה דרך קבע (2.9 מיליון), ובמקום השביעי על פי אחוז המהגרים מתוך כלל האוכלוסייה (40%). שש המדינות שבהן אחוזים גבוהים יותר של מהגרים היו: קטר, אמירויות המפרץ, כווית, ירדן, השטחים הפלסטינאים וסינגפור. יש לשים לב שישראל שייכת לקבוצה של מדינות קטנות, ברובן במזרח התיכון, ובדומה לסינגפור, מבודדת מבחינה תרבותית מהסביבה הקרובה.

על רקע היותה של ישראל דוגמה מובהקת של מדינת יעד להגירה בין-לאומית, הכרחית השוואה עם מדינות אחרות כדי לבחון האם דפוסיה אמנם ייחודיים – מלבד פנייתה הייחודית לקהל יעד של מהגרים פוטנציאליים מקרב יהודי התפוצות. כדוגמה של השוואה כזו, איור 1 מתאר את התנודות במספרי המהגרים הנכנסים לישראל בעשרות השנים האחרונות, מול נתונים של שלוש מדינות נוספות: ארצות הברית, אוסטרליה וגרמניה. הנתונים על מספר המהגרים הנכנסים בשנים בין 1980 ל-2007 מראים גם את אחוז הבאים ממדינות פחות מפותחות. למרות

היקף ההגירה המשמעותי בדרך כלל, ישראל אינה המדינה שקלטה את מספר המהגרים הגבוה או הרצוף ביותר. ניכר שבעשור האחרון, מספר המהגרים נמצא בעלייה מתמדת בארצות הברית ובאוסטרליה, אך לא בגרמניה וב ישראל, אם כי הנתונים מ ישראל המוצגים כאן מתייחסים רק להגירה במסגרת חוק השבות, וזה רחוק מלאפיין את התמונה בשלמותה (ראה מטה). אולם, יש לציין כי התנודות במספר השנתי של מהגרים נכנסים נראות הרבה יותר קיצוניות בישראל מאשר במדינות האחרות, דבר המחייב תשומת לב לאופי המנגנונים הסיבתיים העומדים מאחורי הגירה בין-ארצית בישראל ובמדינות אחרות. בהגירה בין-ארצית, המניע הכלכלי דומיננטי בדרך כלל, אולם בישראל הרקע הסיבתי מורכב יותר. כמו בישראל, גם בארצות הברית ובגרמניה (אך לא באוסטרליה) סביב שנת 1990 נרשם שיא בהיקף ההגירה הנכנסת. עם זאת, אחוז הבאים ממדינות פחות מפותחות בישראל דומה לזה שבגרמניה ונמוך במידה ניכרת לעומת ארצות הברית ואוסטרליה (Markus & Semyonov, 2010).

איור 1: מהגרים נכנסים לארבע מדינות קולטות הגירה, ואחוז הבאים ממדינות פחות מפותחות, 2007-1980

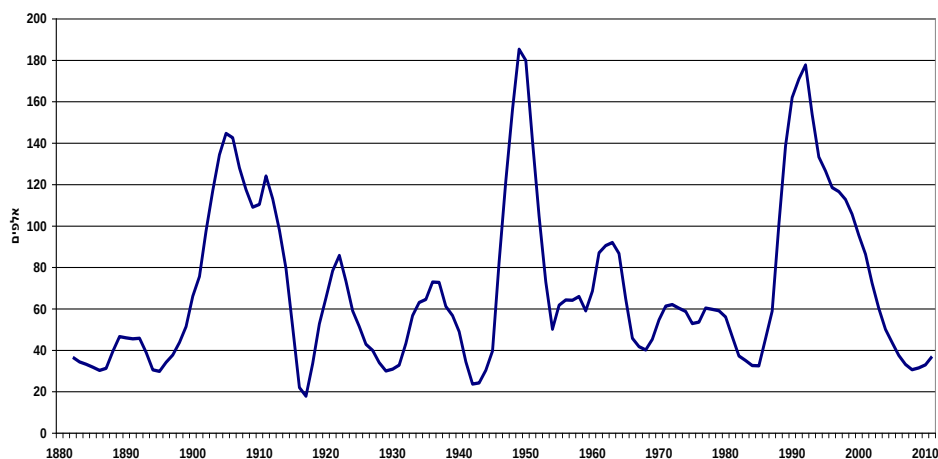
מקור: ארה"ב, אוסטרליה, גרמניה: United Nations (2011); ישראל: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ישראל במערכת ההגירה היהודית

כדי לספק הסבר לדמיון ולשוני בין ישראל למדינות הגירה אחרות, הכרחי להפנות תשומת לב לקשר הקיים בין הגירה לישראל, המבוססת, לפחות בעבר, במידה מכרעת על תנועות של יהודים ובני משפחותיהם – לבין תנועות הגירה אחרות של יהודים בעולם בעבר (Schmelz & DellaPergola, 2007) ובהווה (Pew Research Center, 2012). חשוב על כן להבין את תהליכי היסוד העוברים על העולם היהודי. תמורות מרחיקות לכת בגודל האוכלוסייה היהודית באזורי המחיה העיקריים הוכתבו בעיקרן על ידי הגירה בין-ארצית בהיקף נרחב, ובמידה לא מעטה גם על ידי תהליכים דמוגרפיים המשפיעים על נישואין, הרכב משפחה, ילודה, הרכב גילים, ושמירת הזהות התרבותית הקבוצתית או התבוללות בסביבת הרוב (DellaPergola, 2010a).

איור 2 מציג אומדנים של מספר המהגרים היהודים הכולל שעברו בין מדינות שונות ברחבי העולם בין השנים 1880-2011. נתונים אלה מהווים לכאורה תתי-אומדנים היות והם כוללים מעברים בין יבשות שונות והגירה למדינות הקולטות העיקריות, אך לא כוללים מקרים רבים של הגירה בין מדינות שכנות בתוך אותה היבשת. השינויים הדרמטיים בעקומת ההגירה משקפים את השינויים בהופעתם של כוחות דחיפה עיקריים באזורי הגירה יוצאת ואף בעוצמתם, וגם תמורות בנגישות ובכוחות המשיכה באזורי קליטת ההגירה העיקריים. במקרים רבים, הגברת ממדי ההגירה מצביעה על שינויים גיאוגרפיים מהירים ועל שיבוש בפועל או חשש משיבוש צפוי בסביבת החיים של קהילות יהודיות, וביציבות היחסים שבין החברה הכללית לבין המיעוט היהודי. לזמינותן של ארצות יעד להגירה של יהודים הייתה השפעה רבה ביותר, והיא שיקפה תמורות במדיניות ההגירה של ארצות אלה.

איור 2: הגירה יהודית בין-ארצית, אומדנים כלל עולמיים, 1880-2011^א

^א ממוצעים לחמש שנים. מקור: עיבוד ועדכון מתוך DellaPergola (2009).

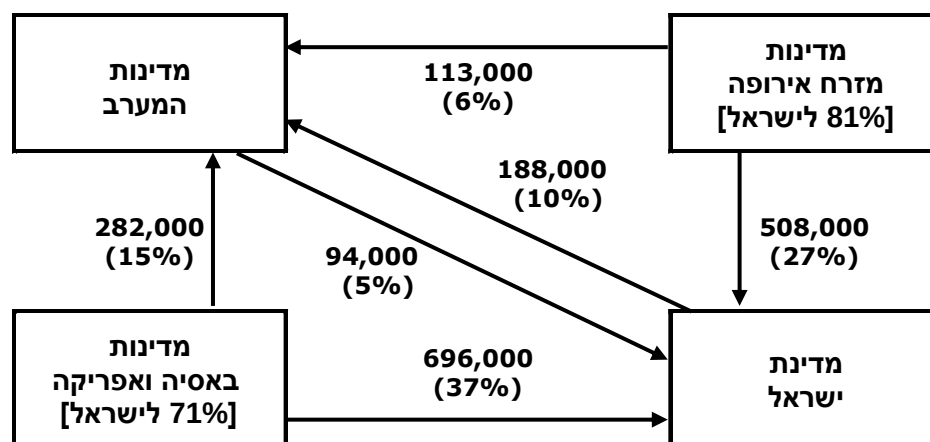
איור 2 משקף את תנועתם של למעלה מ-9 מיליון מהגרים יהודים, המהווים אחוז גבוה מכלל האוכלוסייה היהודית בעולם, אשר מנתה 7.6 מיליון ב-1880, קצת יותר מ-10.5 מיליון ב-1900, כ-16.5 מיליון ערב מלחמת העולם השנייה, וכ-13.6 מיליון בראשית העשור השני של המאה העשרים ואחת. שלושת רגעי השיא בהיקף ההגירה של יהודים בעולם משקפים את: (א) המעבר המסיבי ממזרח אירופה לצפון אמריקה לפני מלחמת העולם הראשונה, שנחסם באמצעות הטלת מכסות והגבלות הגירה על ידי הממשל בארצות הברית בראשית שנות העשרים; (ב) סוף מלחמת העולם השנייה והשוואה, קץ השלטון הבריטי ועצמאות מדינת ישראל, ופתיחת שעריה להגירה ב-1948; ו- (ג) התפרקות ברית המועצות שהחלה למעשה עם נפילת חומת ברלין בסוף 1989. כל הנסיבות הללו, בצד אחרות, כגון מגבלות הגירה שהונהגו על ידי שלטונות המנדט הבריטי בשנות השלושים, או תום עידן הקולוניאליזם הצרפתי בצפון-אפריקה בשנות השישים של המאה העשרים, מצביעות על קשרי תלות מובהקים בין תהפוכות ושינויים גדולים במערכת הגיאוגרפית העולמית לבין התפתחויות מרכזיות בחברה היהודית – ובמיוחד הגירה בהיקף נרחב.

איור 3 מספק סינתזה של זרמי ההגירה העיקריים של יהודים במהלך יותר משישים השנים שחלפו בין 1948 ל-2008. האומדנים המוצגים מבוססים על ליקוט נתונים ממקורות שונים בישראל ובמדינות ההגירה העיקריות, ובמקרה של חוסר מידע ישיר, על אומדנים. הנתונים מחולקים על פי טיפולוגיה חסכונית המבוססת על ארבעה קודקודים: שני אזורים שהם ספקי

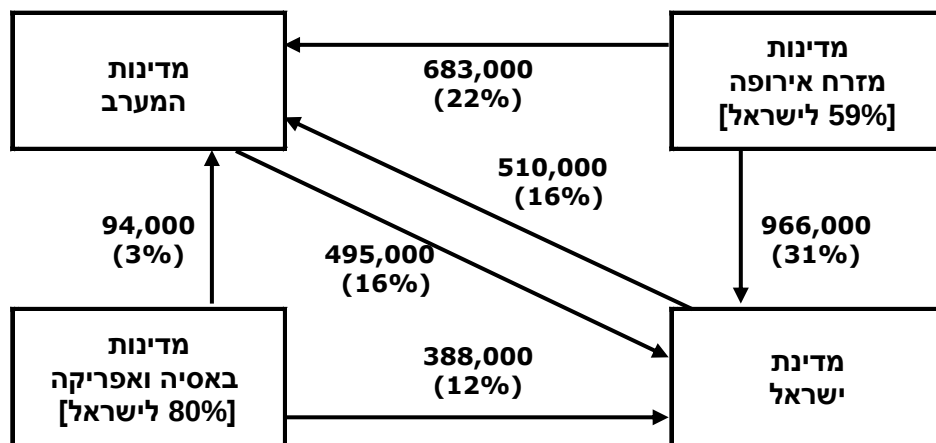
הגירה עיקריים – מדינות מזרח אירופה ומדינות מוסלמיות באסיה ואפריקה, ושני אזורים שהם קולטי הגירה עיקריים – מדינות המערב באמריקה ובאירופה, ומדינת ישראל. לאורך כל התקופה מאז 1948, למעלה מ-5 מיליון יהודים היגרו בין מדינות העולם. ישראל הייתה הקולטת העיקרית, וקיבלה 63% מכלל המהגרים היהודים, בעוד שארצות המערב קלטו 37%, בתוכם 14% שמקורם בישראל. חלוקת התקופה בין 1948 ל-2008 לשתי תת-תקופות, 1948-1968 ו-1969-2008, כאשר מלחמת ששת הימים ב-1967 מהווה מעין קו פרשת מים – מגלה הבדלים משמעותיים בקצב ההגירה ובהתפלגותה בין היעדים העיקריים. בשני העשורים הראשונים, סך כל המהגרים היהודים התקרב ל-1.9 מיליון, מתוכם 69% הגיעו לישראל ו-31% הגיעו למדינות המערב השונות. בפרט, הגיעו לישראל 81% מכל יוצאי המדינות במזרח אירופה, ו-71% מכל יוצאי המדינות המוסלמיות בצפון אפריקה ומערב אסיה, ומאתיופיה. בין 1948 ל-1968, מספר המהגרים ממדינת ישראל למדינות המערב היה כמעט כפול לעומת מספרם של אלה שהגיעו ממדינות המערב לישראל. בארבעת העשורים הבאים, סך כל המהגרים היה למעלה מ-3.1 מיליון, מתוכם ישראל קיבלה 59% – 59% מכל יוצאי מזרח אירופה, ו-80% מכל יוצאי אסיה ואפריקה, ומדינות המערב קיבלו 41%. מאזן ההגירה בין ישראל למדינות המערב היה עדיין שלילי, אך יחסית יותר מאוזן, ומתוך מספרי מהגרים משמעותיים הרבה יותר.

איור 3: מערכת הגירה יהודית עולמית: זרמים עיקריים על פי אזורי המוצא והיעד, 1948-2008
מספרים מוחלטים ואחוזים מתוך סך כל המהגרים^א

א. 1948-1968 (סה"כ 1,881,000)

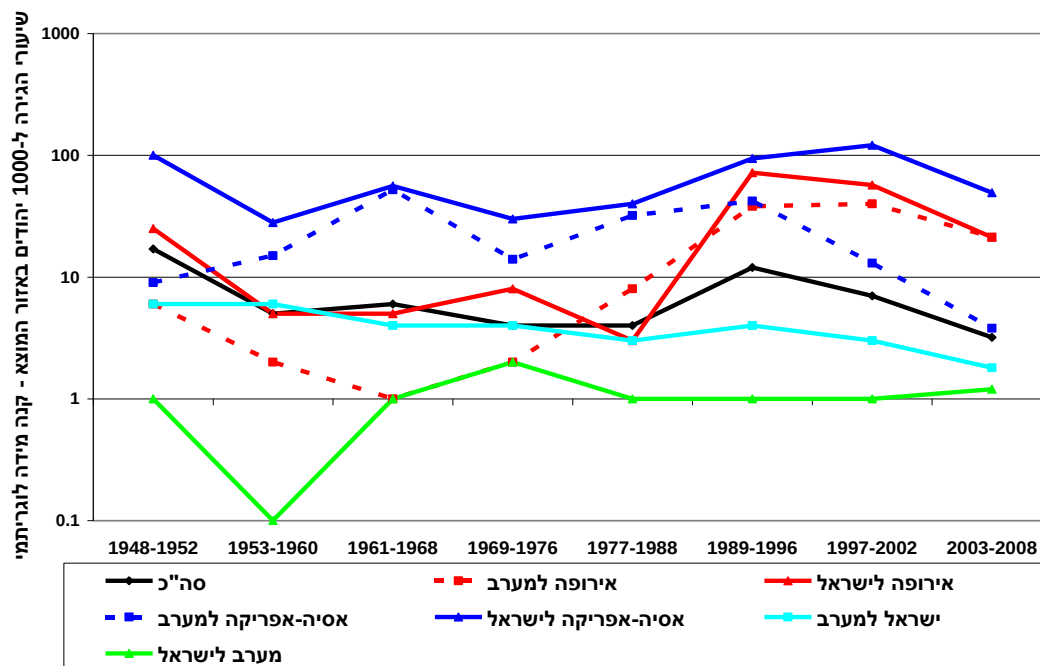
ב. 1969-2008 (סה"כ 3,136,000)

^x כולל אזרחים עולים לישראל. מקור: עיבוד ועדכון מתוך (2009) DellaPergola.

במונחים של נטייה להגר יחסית לגודל האוכלוסייה היהודית המקומית בכל אחד מארבעה האזורים הראשיים, הנטייה הגבוהה ביותר הייתה ממדינות אסיה ואפריקה, ואחריה ממדינות מזרח אירופה. הנטייה להגר הייתה מינימאלית ממדינות המערב, וקצת גבוהה יותר אם כי בדרך כלל נמוכה ממדינת ישראל. יחסית לגודל האוכלוסייה במקור, שיעורי העלייה לישראל כמעט בכל תקופה היו יותר גבוהים מאסיה ואפריקה מאשר מאירופה ואמריקה (איור 4). הדבר היה נכון לא רק החל מקום מדינת ישראל, אלא גם בתקופת המנדט, וקרוב לוודאי גם בתקופה העות'מאנית.

איור 4: מערכת הגירה יהודית עולמית: זרמים עיקריים על פי אזורי המוצא והיעד, 1948-2008 שיעורי הגירה ל-1000 באוכלוסייה היהודית באזורי המוצא

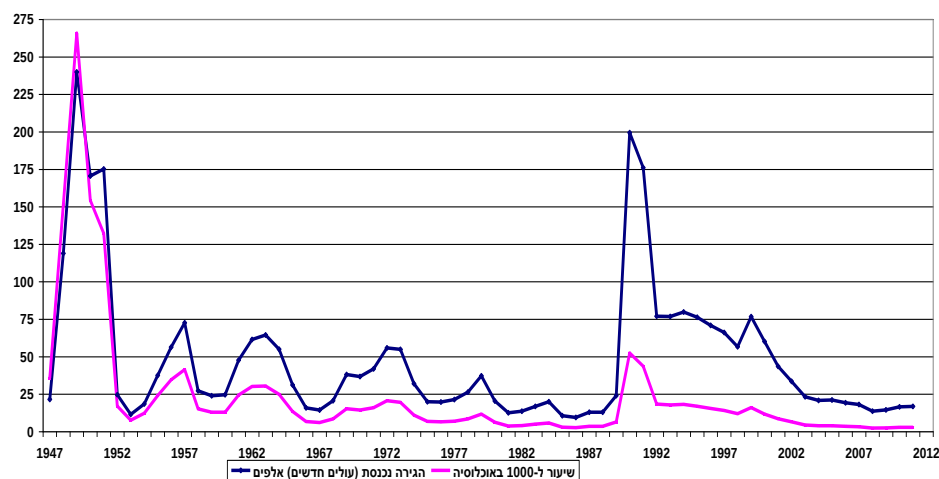

מקור: ראה איור 3.

ישראל כיעד לגירה של יהודים

הקשר בין התפוצה היהודית לארץ הוא זה אשר, במידה מכרעת, הביא להקמתה של מדינת ישראל. רלוונטיות הקשר הזה להגירה בישראל לא תמה. הפרופיל הבולט של גלי הגירה עוקבים אחד אחרי השני מאפיין את השתלשלות ההגירה היהודית הנכנסת לישראל (איור 5). לכל גל הגירה הרכב שונה על פי ארצות המוצא, אולם המכנה המשותף הוא במצב משברי ריאלי או צפוי בארצות המוצא, ובנכונות והזמינות לבחור את ישראל כיעד להגירה. כאמור, שני גלי ההגירה העיקריים התרחשו, הראשון מיד אחרי עצמאות המדינה, והוא כלל ייצוג נכבד של ניצולי שואה ויציאה המונית של יהודים מארצות מוסלמיות; והשני, החל מנפילת המעצמה הסובייטית, כלל בעיקר את יוצאי מדינות ברית המועצות לשעבר, במקביל גם העברה כמעט מלאה של יהדות אתיופיה לישראל. רוב גלי ההגירה שבין שני גלים עיקריים אלה היו אף הם קשורים במישרין או בעקיפין במשברים פוליטיים או כלכליים גדולים או בסיכונים נתפסים על ידי יהודים בארצות מוצא שונות. שיעורי ההגירה הנכנסת ביחס ל-1000 תושבים בישראל משקפים את התנודות במספרי העולים אך בהיקף הולך וקטן במשך השנים, בעקבות הצמיחה המתמדת בגודל האוכלוסייה הקולטת.

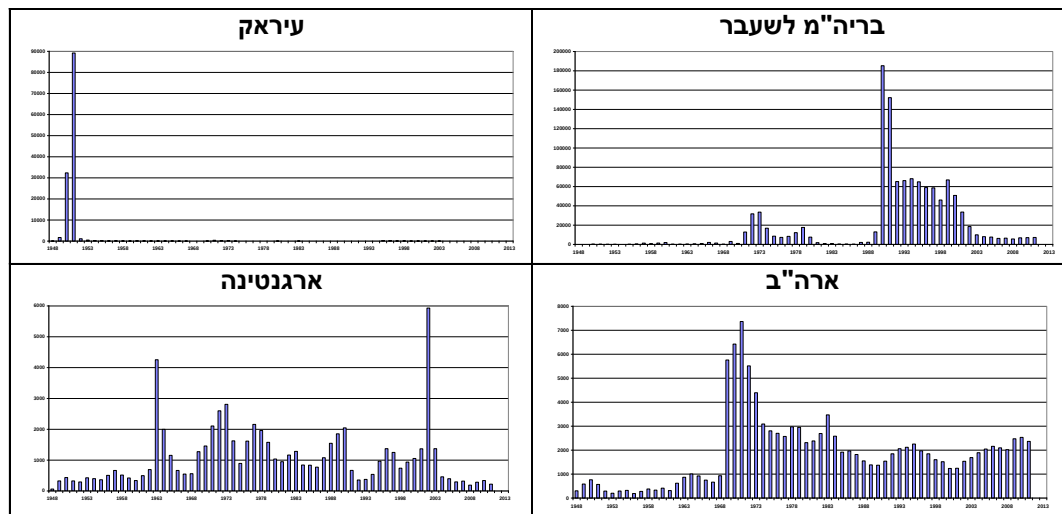
איור 5: הגירה נכנסת (עלייה) - מספרים ושיעורים ל-1000 באוכלוסייה, ישראל, 1947-2011^א

^א לא כולל אזרחים עולים. מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

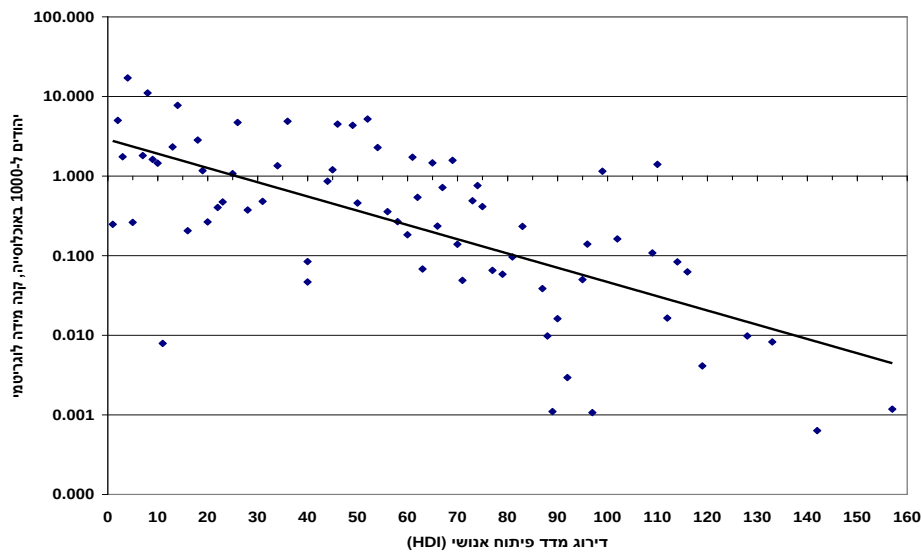
תלות העלייה לישראל בנסיבות השונות של ארצות המוצא מודגמת באופן משכנע באיור 6, בו מוצגים ארבעת המודלים העיקריים של הגירה לישראל מתוך מיון של עשרות מדינות מוצא: (א) הטרנספר המלא של קהילה יהודית בראשית המדינה, כדוגמת עיראק; (ב) היציאה המסיבית לסירוגין כהשתקפות של מדיניות הגירה במדינת המוצא, ועקב כך של יכולת היציאה, כדוגמת ברית המועצות לשעבר; (ג) התנודתיות הבלתי פוסקת המשקפת אירועים כלכליים, פוליטיים וביטחוניים בארץ המוצא, כדוגמת ארגנטינה; ו-(ד) התמורות בשכיחות העלייה המבטאות שילוב בין שינויים במדינת המוצא ותמורות ברגישות כלפי כוח המשיכה של מדינת ישראל, כדוגמת ארצות הברית. לעומת זאת, התמורות השוטפות בחברה הישראלית מבחינת כלכלה, ביטחון או תרבות אינן יכולות לתרום הבדלים כה מובהקים בנטייה להגר. אילו המוקד הסיבתי הראשוני של העלייה היה בישראל, היינו מוצאים תנודתיות דומה יותר בין ארצות המוצא השונות.

איור 6: ארבעה מודלים של הגירה יהודית לישראל, 1948-2011

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

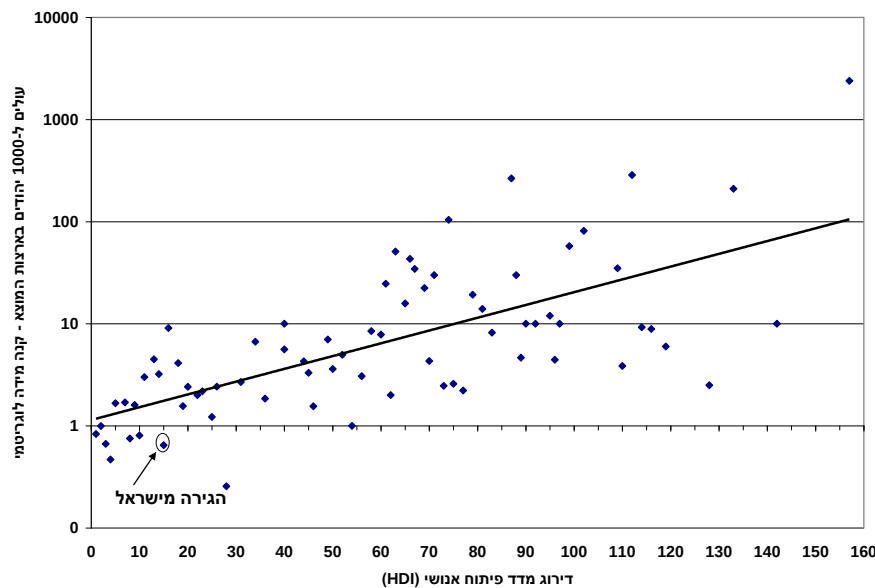
גם בעקבות תנועות הגירה רבות היקף, חלו שינויים יסודיים בתפרוסת האוכלוסייה היהודית בעולם. איור 7 מציג את הקשר שנוצר לאחרונה בין שיעור האוכלוסייה היהודית מתוך כלל האוכלוסייה במדינות השונות, לבין רמת החיים והפיתוח במדינות השונות. רמה זו נבדקת על ידי דירוג המדינה לפי מדד הפיתוח האנושי (HDI), המספק אינדיקציה על ההקשר חברתי-כלכלי במדינות השונות בעולם. מדד הפיתוח האנושי משקלל בכל מדינה שלושה ממדים: תפוצת החינוך, רמת הבריאות ורמת ההכנסה במונחים ריאליים. עם הזמן, נוצר קשר מובהק בין רמת הפיתוח של המדינות לבין שכיחות האוכלוסייה היהודית בהן. תוצאה זו הגיונית וצפויה בעולם פתוח יחסית, בו ניתן לממש את השאיפה לעבור ממקומות פחות מפותחים ליותר מפותחים, שלעיתים קרובות יש בהם גם משטרים דמוקרטיים יותר ותשומת לב יתרה לזכויות הפרט ושוויון בין האזרחים. ואולם יש לזכור שלא כך הייתה התפרוסת הגיאוגרפית של יהודי התפוצות במהלך רוב השנים האחרונות. במצב החדש שנוצר, התפרוסת הגיאוגרפית של היהודים בעולם משקפת מפה של פיתוח חברתי-כלכלי ושל זמינות תנאי חופש וזכויות אזרחיות.

איור 7: יהודים ל-1000 באוכלוסייה, לפי מדד פיתוח אנושי (HDI) במדינות העולם, 2010

ללא מדינת ישראל. מקור: עיבוד מתוך (DellaPergola (2010a).

במהלך התקופה האחרונה, לאור התרכזות היהודים בארצות המפותחות יותר, נטתה תדירות ההגירה היהודית העולמית להצטמצם. איור 8 מציג את הקשר המתקיים בין נטיית היהודים מארץ נתונה להגיע לישראל, לבין רמת ההתפתחות של אותה ארץ, על פי דירוג הארצות לפי מדד הפיתוח האנושי (HDI) ב-73 ארצות. ההצגה היא בקנה מידה לוגריתמי, המאפשר להציג פערים גדולים מאוד בין הארצות השונות. מן הנתונים עולה קשר שלילי חזק בין איכות החיים בארץ מסוימת לבין הנטייה של יהודים להגר משם. ברוב השנים, שכיחות העלייה הנמוכה ביותר נרשמה בארצות הברית, והגבוהה ביותר נרשמה באתיופיה. אמנם, נתונים מפורטים זמינים רק לגבי הגירה לישראל, אולם ניתן לראות בהתפתחות העלייה במשך השנים מדד כללי יותר של נטיות ההגירה הבין-ארצית של יהודים. ממצא זה מצביע על רציונאליות כללית בקבלת החלטות כביטוי של תפיסת רווח והפסד ושאיפה לשיפור תנאי חיים. הממצא גם מנבא עוצמות הגירה עתידיות נמוכות למדי, בתנאי שברוב המדינות התנאים הנוכחיים ימשיכו לשרור בעתיד הנראה לעין.

מנקודת מבט זו, תדירות ההגירה מישראל, המסומנת גם היא באיור 8, מתיישבת היטב עם רמת הפיתוח של המדינה. במילים אחרות, שכיחות ההגירה מישראל דומה בהיקפה היחסי להגירה אל ישראל ממדינה שנתונה החברתיים דומים לאלה של ישראל (ראה מטה). ממצאים אלה מחייבים תיקון והרחבה מול ההנחה הנפוצה כי המניעים המסבירים את הנפח והתזמון של הגירת יהודים לישראל (וגם ההגירה ממנה) הם בראש וראשונה אידיאולוגיים – ולא במידה ניכרת גם חברתיים-כלכליים. כמובן, בכל ניתוח של הגירת יהודים לישראל, ובעיקר העדפת ישראל כיעד על פני מדינות אפשריות אחרות, אי אפשר להתעלם מחשיבותם של משתנים רעיוניים וערכיים, אולם יש לבחון אותם ויש לתת להם משקל במידה מאוזנת במסגרת פרשנות מורכבת יותר.

איור 8: עולים חדשים לישראל ל-1000 יהודים בארצות המוצא, 2009

מקור: DellaPergola (2011a).

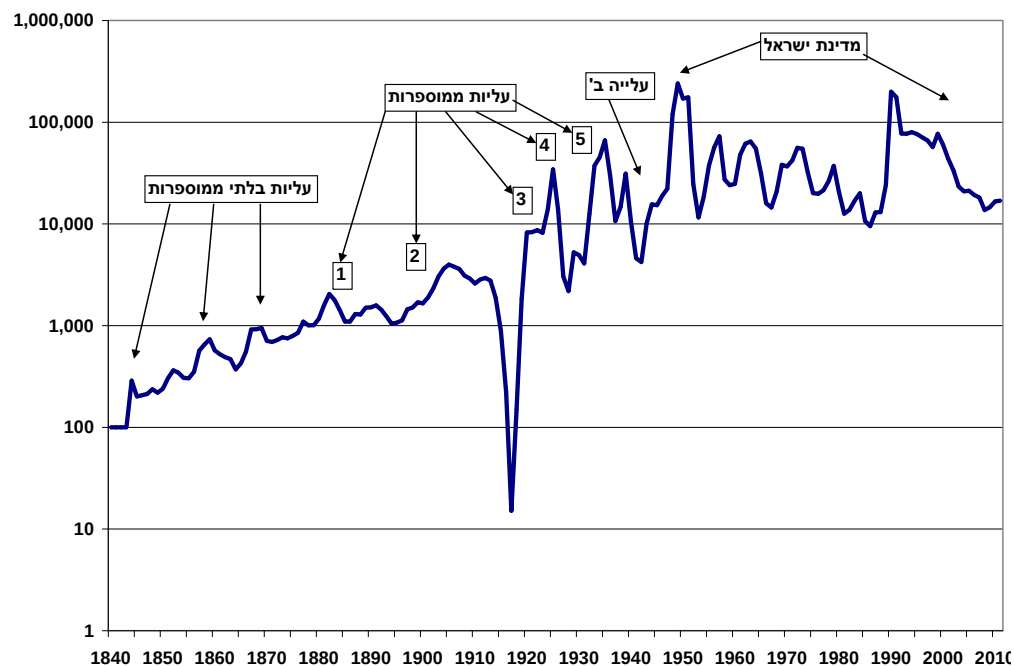
בסוף סקירה זו של מגמות בעלייה, מן הראוי לבחון את ההגירה הנכנסת לארץ בפרספקטיבה ארוכת טווח של זמן, בכפוף למגבלות הנתונים הזמינים. מאז ראשיתה, הגירת יהודים לישראל היוותה אחד היעדים המרכזיים של האתוס היהודי ושל המחשבה הציונית, ועקב כך של האידיאולוגיה הישראלית, במסגרת הרחבה יותר של הגירה יהודית גלובאלית (אלרואי, 2004). גם מן הבחינה ההיסטוריוגרפית יש מקום לאמת נתונים אמפיריים מול המסגרות המושגיות המקובלות. איור 9 מציג אומדנים ונתונים על מספר העולים לישראל בשנים 1840 - 2011.

המפקד של יהודי ארץ ישראל שבוצע בשנים 1916-1918 (ההסתדרות הציונית העולמית, 1918), מספק מספרים על ילידי חו"ל שחיו בארץ באותן שנים, לפי שנות הגעתם. על בסיס שחזור והשלכה לאחור של נתונים אלה בטכניקה דמוגרפית הידועה כ'תחזית הפוכה' או 'לאחור', ניתן להעריך את מספרם הכולל של העולים שהגיעו לארץ, ושבינתיים חלקם נפטרו או היגרו בחזרה לארצות אחרות. תוצאת אומדנים אלה מוצגת באיור 9 בקנה מידה לוגריתמי כדי להקל על הקריאה של נתונים בעלי סדרי גודל שונים מאוד.

בפועל, לאורך תקופה של 170 שנה, היקף ההגירה הלך והתחזק רוב הזמן, אם כי דומה ששיא כל הזמנים הושג זמן קצר אחרי הקמת מדינת ישראל. בולטת העובדה כי במהלך כל המאה התשע-עשרה, קצב ההגירה הנכנסת – למרות ממדיה המוחלטים הקטנים – התאפיין על ידי אותו פרופיל של גלים, כפי שמקובל למספר אותם החל מ-1880. בהמשגת ההיסטוריוגרפיה הישראלית היה נהוג למספר את גלי ההגירה, מן העלייה הראשונה של ראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה ועד לעלייה החמישית של שנות השלושים של המאה העשרים. בהמשך, משום מה, חדלו ההיסטוריונים למספר את העליות, למרות העובדה הבולטת שגלי הגירה גדולים וייחודיים – כל אחד בעל אופי שונה מקודמו – המשיכו להגיע לארץ. אולם קריאת התגר למושגים המקובלים נוגעת גם לתקופה שקדמה לעלייה הראשונה. כאמור, האופי הגלי של העלייה התחיל לפני העלייה הראשונה והוא נמשך עד ימינו אלה. במילים אחרות, מספור העליות היה הגיוני בפרספקטיבה היסטוריוגרפית תנועתית, אך לא בפרספקטיבה היסטורית דמוגרפית. ממצא זה

דווקא מחזק את ההנחה כי מספר תהליכים מוכרים וידועים מראש, פועלים בעוצמה משתנה לאורך ההיסטוריה של האוכלוסייה היהודית לטווח ארוך.

איור 9: העלייה לארץ, 1840-2011 – קנה מידה לוגריתמי

מקור: 1919-1840 : אומדני המחבר מתוך : ההסתדרות הציונית העולמית (1918) ; 2011-1919 : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

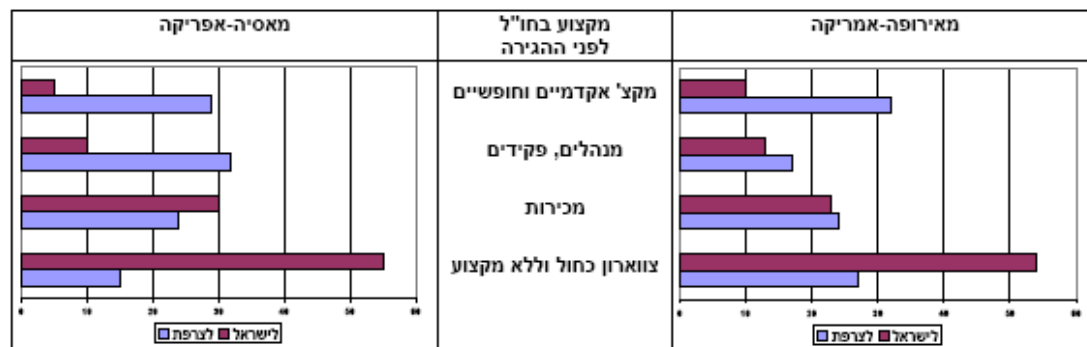
הגירה סלקטיבית וקליטה דיפרנציאלית

במערכת הגירה משולבת ומפוצלת, כמו זו שהודגמה באיור 3, הגיוני להניח כי התכונות הדמוגרפיות והחברתיות-כלכליות של המהגרים לא היו בלתי תלויות מבחירת מדינות היעד. הבחירה העצמית של המהגרים הייתה רלוונטית במיוחד כאשר מהגרים מאותו מקום מוצא – כגון מדינות מזרח אירופה או מדינות ערב – התפצלו לשני יעדים – מדינות המערב או מדינת ישראל. איור 10 מדגים את ההבדלים בפרופיל התעסוקתי-מעמדי של מהגרים יהודים שהגיעו לישראל ולצרפת ממדינות באירופה ובאמריקה לעומת מדינות באסיה ואפריקה בשנות השישים של המאה העשרים.

מכל אחד משני אזורי המוצא הראשיים, ישראל קלטת אחוזים הרבה יותר נמוכים של בעלי מקצועות חופשיים, מנהלים ופקידים, ואחוזים הרבה יותר גבוהים של עובדי צווארון כחול (תעשייה, שירותים, חקלאות, כולל בלתי מקצועיים וחסרי מקצוע). להרכב החברתי ולהון האנושי ההתחלתי של המהגרים היו השלכות מרחיקות לכת על תהליכי הקליטה בארצות החדשות, גם בתקופה המיידית שלאחר בואם וגם בטווח ארוך יותר. לפחות בכל הנוגע לתכונות המקצועיות של הפרט והריבוד החברתי-כלכלי של המהגרים כקולקטיב, הקליטה הייתה יותר קלה במדינות המערב מאשר בישראל. נוצרו בארץ משקעים של מרירות, בעיקר בקרב אלה שהשתייכו למשפחות שהתפצלו בין ישראל והמערב. עם זאת יש לציין שהתהליך היה משותף לשייכים לשתי קבוצות המוצא. אין אלה דוגמאות אחדות שבהן ניתן לבדוק בבדיקה כמעט ניסויית את מנגנוני הבחירה העצמית של מהגרים לישראל מול מהגרים לארצות אחרות (Bensimon & DellaPergola, 1984; DellaPergola, 1986, 1998; Remennick, 2007; Amit, Borowski &

מעין אלה הכרחיות כדי להעמיד את תולדות קליטת העלייה בפרספקטיבה ניתוחית ראויה. גם במקרים אחרים, כגון במקרה של היציאה ההמונית של יהודי ברית המועצות לשעבר, ישראל משכה אחוזים גבוהים יותר של ילדים וקשישים מאשר ארצות המערב, דהיינו אוכלוסיות בעלות יחסי תלות פחות נוחים; ואחוזים נמוכים יותר של בעלי השכלה גבוהה ופרופיל חברתי חזק. על כן, להגירה בין-ארצית נודעה השפעה מכרעת על המבנה הדמוגרפי והסוציו-כלכלי של האוכלוסייה היהודית בתפוצות ובמדינת ישראל אשר שאבה משם למעלה מ-3 מיליון עולים חדשים ואזרחים עולים.

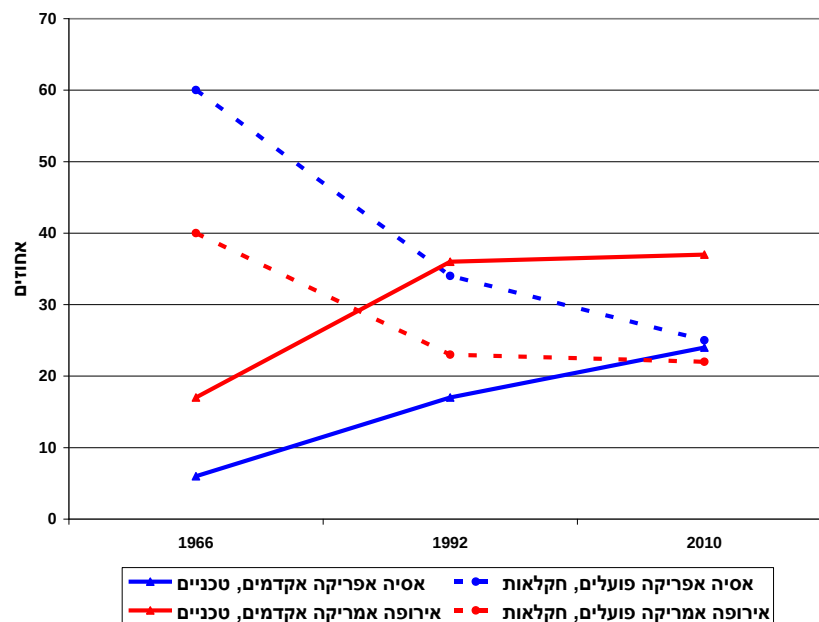
איור 10: התפלגות מקצועית של מהגרים יהודים לישראל ולצרפת – 1960-1975

מקור: DellaPergola (2007).

משמעותית עוד יותר הייתה העובדה שההבדלים בין יוצאי שתי קבוצות המוצא הראשיות שהגיעו לאותה ארץ יעד, היו הרבה יותר קטנים מההבדלים בין יוצאי אותו אזור המוצא שהגיעו לשני אזורי יעד שונים. בפועל, נקודות ההתחלה של יוצאי אסיה ואפריקה היו נמוכות יותר במידה מסוימת לעומת אלה של יוצאי אירופה ואמריקה, אולם המחיר שמהגרים אלה שילמו בשנים הראשונות להסתגלותם בישראל היה הרבה יותר כבד ובא לידי ביטוי באובדן סטטוס חברתי התחלתי הרבה יותר משמעותי מאשר בקרב יוצאי אירופה ואמריקה. בכך העמיקו בתקופת הקליטה הראשונה הפערים שהיו קיימים בין קבוצות המוצא השונות. רק בהמשך, באיטיות, בהדרגה ובעקביות, תהליכי התכנסות גרמו לצמצום הבדלי ההישגים ברמת ההשכלה, בריבוד התעסוקתי, וברמות ההכנסה של קבוצות המוצא השונות.

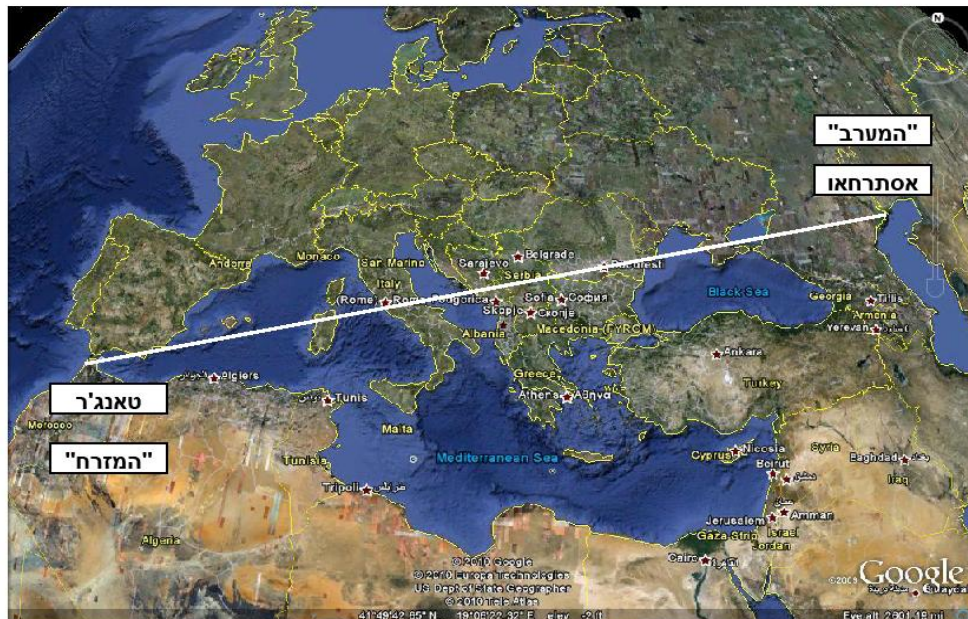
איור 11 מדגים את מהות תהליך ההתכנסות המקצועית כלפי מעלה בישראל בשנים 1966-2010, תוך עלייה חברתית של שתי קבוצות המוצא הראשיות. לגבי המקצועות הנבחרים באיור 11, אחוז בעלי המקצועות האקדמיים והטכניים עולה בהתמדה תוך שמירת הפער או התקרבות קלה בין שתי קבוצות המוצא, בעוד אחוז הפועלים ועובדי חקלאות יורד בהתמדה ומגיע לאחוזים דומים בשתי קבוצות המוצא לקראת סוף התקופה. כדי להדגיש את מלוא המשמעות החברתית-ציבורית של התמורה המקצועית, הנתונים כוללים ילידי חו"ל וילידי ישראל מאותו מוצא. הפערים המקצועיים-מעמדיים אכן הצטמצמו מאוד, בעיקר במדידת היחס בין שתי קבוצות המוצא אולם לא נעלמו, ודרוש זמן נוסף על מנת שכך אכן יתרחש בפועל. מעיון באיור 11 מתברר שנקודת ההשתוות (crossover) בין אחוזי השייכים למעמד הגבוה יותר ולמעמד הנמוך יותר חלה בשנות השמונים לגבי יוצאי אירופה ואמריקה, בעוד היא מסתמנת בשנת 2010 לגבי יוצאי אסיה ואפריקה.

איור 11: מועסקים במקצועות נבחרים בישראל, לפי יבשת מוצא, 1966-2010, אחוזים

מקור: הלשכה מרכזית לסטטיסטיקה.

לבסוף, בדרך אסוציאטיבית, עולה שאלה הקשורה להמשגה השלטת של קבוצות המוצא העיקריות בחקר החברה הישראלית בהקשר של עלייה וקליטה, אך גם בהקשרים רחבים יותר של חקר התפוצה היהודית במאה העשרים ובראשית המאה העשרים ואחת (DellaPergola, 2010b). נהוג למיין את הקהילות היהודיות בטיפולוגיה דיכוטומית, לרבות באמצעות שימוש במושגים של 'מערב' ו'מזרח'. מיון בינארי כזה בשום אופן אינו יכול לשקף במידה סבירה את מורכבות ההיסטוריה והסוציולוגיה היהודית במישור הגלובאלי והמקומי, מורכבות המתאפיינת על ידי רצף של התפתחויות – לרבות מודרניזציה – עם מצבי ביניים רבים, ולא שסע בין שני עולמות מנוגדים. אולם, לעתים יש יתרון ניתוחי ביצירה ובהצגה של מיון קומפקטי של מעט תת-אוכלוסיות. לחלוקות פשוטות אלה הייתה השפעה גדולה במחקר ההשוואתי על החברה הישראלית, כולל הנגזרות בתחומי הפוליטיקה והמדיניות החברתית. בהקשר זה, בולטת לעין הדרך הערכית והבלתי סבירה שהשתלטה בשימוש מונחים מנוגדים למציאות הגיאוגרפית-תרבותית של קהילות ישראל, במקומות מושבן המקורי ואחרי פיזורן אל עבר המרחב, בישראל, באירופה, ומעבר לאוקיאנוס האטלנטי והשקט. מי שירצה ליצור מפה וירטואלית דיכוטומית של התפוצה היהודית יעיין באיור 12.

איור 12: הגבול בין 'מערב' ו'מזרח': הקו הווירטואלי טאנג'ר-אסתרנאן

מקור: DellaPergola (2010b).

נהוג להגדיר במונח 'יהודי המערב' את יהודי אירופה (ולימים, אמריקה ואוקיאניה), ו'יהודי המזרח' או 'המזרחיים' את יוצאי אסיה ואפריקה. למעשה, מדובר על אזורי ההשפעה ההיסטוריים של הנצרות, על כיתותיה השונות, ושל האסלאם, על חברת הרוב שבתוכה השתלבו קהילות יהודיות, ועקב כך על היהודים מאותו המוצא שהיגרו למקומות אחרים. מוטב להזכיר כי ניסיון ידוע של קביעת קו וירטואלי המפריד בין אזורים גיאוגרפיים באירופה בעלי מאפיינים דתיים, לאומיים, דמוגרפיים, חברתיים, כלכליים ותרבותיים שונים, הוצע על ידי דמוגרפים וסוציולוגים בדמות הקו טרייסטה-לנינגרד, החוצה בין אירופה המערבית ואירופה המזרחית (Hajnal, 1965). בחקר הקהילות היהודיות באירופה, הן בחוויה המקומית, הן בדיונים מלומדים,

צוינו ההבדלים והמתחים בין ה-Westjuden המערביים, וה-Ostjuden המזרחיים.

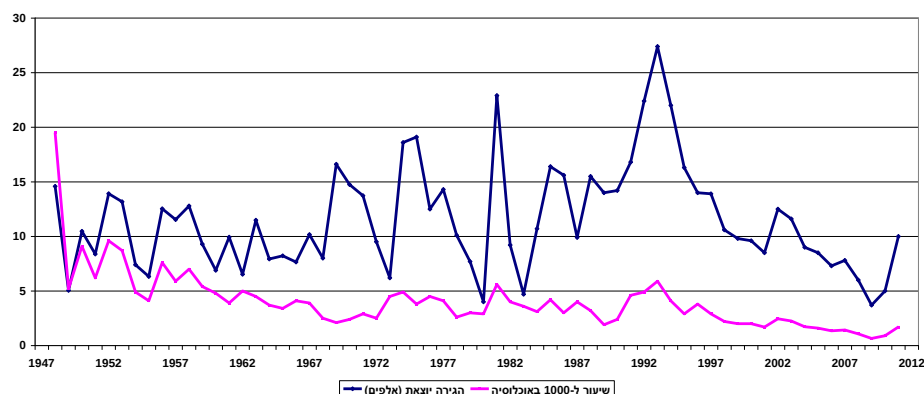
באשר לטיפולוגיה רחבה יותר המקיפה את כל יבשות ההתיישבות היהודית הוותיקה, קו וירטואלי המנסה להפריד בין שני אזורים ראשיים יוכל בלא מאמץ לעבור בין טאנג'ר בקצה המערבי של צפון אפריקה, לאסתרנאן בקצה המזרחי של היבשת האירופית. המדובר למעשה על קו מפריד בין צפון ודרום, ולא בין מערב ומזרח. בדיכטומיה השגרתית, מרוקו – המאגרב, המערב – היא חלק מה'מזרח', בעוד מזרח אירופה היא חלק מה'מערב'. אולם עובדה היא שהמונחים 'מערב' ו'מזרח' השתרשו בשפה העממית וגם בשפה המחקרית, תוך שימוש סימבולי והיררכי של מונחים המלווים מגיאוגרפיה מדומה. ה'מערב' המדומה והסימבולי מאפיין בעיקר איזה "אנחנו" הגמוני של מי שמיצבו במדינות אירופה המערבית והמרכזית, בעוד ה'מזרח' המדומה מאפיין איזה "אחר" הנתפס – במודע או שלא במודע – כנחות וטעון שיפור או טיפוח. מפתיע ומאלף כיצד חוקרים תיאוריים וביקורתיים גם יחד, ובמידה מסוימת גם הנפשות הפועלות עצמן, לא הסתייגו או התקוממו מול השימוש הנפוץ במונחים המעוותים את הגיאוגרפיה הריאלית ללא תמימות. יש מקום לאזהרה כנגד השימוש השגרתי במונחים שאינם ניטראליים אלא מבטאים הנחות יסוד ערכיות וטעונות.

ישראל כספק הגירה

רוב גבולותיה היבשתיים של מדינת ישראל הם עם מדינות אויב או עם מדינות שעימן הסכמי שלום אך לא ממש קשרי ידידות, ובחברה הישראלית קיימת נטייה גבוהה לנסיעות לחו"ל למדינות שאין להן גבול משותף עם ישראל. בשנים האחרונות, גם בגלל היכולות התקציביות המשופרות של רוב משקי הבית, הגיע מספר הנוסעים לחו"ל להיקפים השווים ללמעלה ממחצית אוכלוסיית המדינה. ב-2011, לדוגמה, היו 4,387,000 יציאות לחו"ל לעומת 4,373,000 חזרות מחו"ל, מתוך זה, 4,042,000 חזרות תוך שלושה חודשים מתאריך היציאה. ממספרים אלה ניתן להסיק, בקירוב גס וראשוני, שבמהלך 2011, 14,000 ישראלים לא שבו ולכן כביכול "היגרו" לארץ אחרת, ושמנתוך כל היוצאים, 345,000 שהו בחו"ל פרקי זמן ארוכים משלושה חודשים. נתון זה מצביע על קשר משמעותי יותר עם חו"ל מזה הנובע מטיול קצר או מגיחת עסקים. דוגמאות אלה מהוות ראשית המחשת העובדה החשובה שאין נתק ברור בין נסיעה מזדמנת לחו"ל לבין הגירה לצמיתות, אלא קיים רצף של מצבים בין שהות קצרה, שהות ארוכה יותר, ושהות לצמיתות בחו"ל. על כן, לא קל למדוד את היקף ההגירה היוצאת ממדינת ישראל ויש להודות שהידע בנושא בא בעיקר ממקורות עקיפים או מחישובים המבוססים על הנחות יותר או פחות מתוחכמות, ולא מדיוח ישיר.

בניגוד לגלי ההגירה התקופתיים הגדולים, ההגירה מישראל (המכונה גם בשם העממי-ערכי 'ירידה'), שיקפה בעיקרה שינויים קצרי מועד, הקשורים ברובם למצב הכלכלה הישראלית: מצב התעסוקה, יציבות המחירים, מחזור העסקים, והשקעות חוץ (איור 13). ההגירה מישראל הגיבה גם כזרם נגדי לגלי ההגירה הגדולים, כפי שמקובל למצוא במדינות העולם בתנועות הגירה בין-ארצית בהיקפים גדולים. על כן, להגירה יוצאת יש במידה מסוימת מחזוריות סימטרית והפוכה למחזוריות ההגירה הנכנסת, אולם טווח הגבוה-נמוך במספר היוצאים קטן משמעותית מהטווח במספר הנכנסים. בעוד, בממוצע, ממדי ההגירה היוצאת לא נשתנו הרבה במשך הזמן, שיעורי הירידה מתוך 1000 תושבים פחתו מאוד באוכלוסייה שגדלה מאוד במרוצת הזמן. וכפי שכבר צוין (ראה איור 11 לעיל) שכיחות ההגירה מישראל דומה לשכיחות הגירה אל ישראל ממדינות בעלות רמת פיתוח דומה, דהיינו מצויה בטווח כמותי מוכר ולא יוצא דופן.

איור 13: הגירה יוצאת מישראל (ירידה) – מספרים ושיעורים לאלף באוכלוסייה, ישראל 1947-2011^א

^א מחושב כהפרש בין מאזן ההגירה הכולל ומספר המהגרים הנכנסים. מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

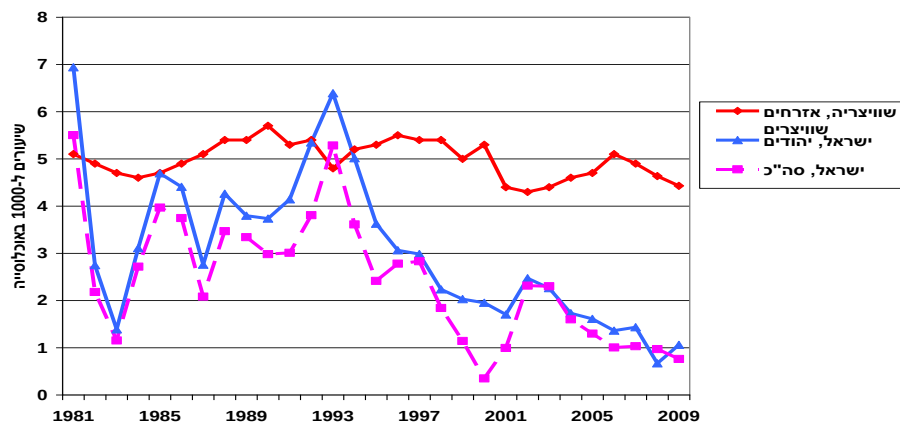
קשה מאוד לספק אומדנים מדויקים של מספר היורדים השנתי ושל מספרם הכולל של הישראלים בחו"ל מכיוון ש'ירידה' אינה נרשמת כך בתחנות הגבול של ישראל. אומדני הירידה

המופיעים באיור 13 מבוססים בעיקר על השוואת מספר התושבים הקבועים הנכנסים לישראל והיוצאים ממנה. קיימים נתונים עקיפים על אנשים שעזבו את הארץ ולא חזרו אחרי תקופות ארוכות של שהייה בחו"ל, אך ייתכן שחלקם נפטרו שם. יש יורדים החוזרים ונכנסים לישראל לאחר ששינו את אזרחותם, לכן קשה לעקוב אחר תנועותיהם. מצד שני, יש ישראלים החיים בחו"ל ומרבים להגיע לישראל וייתכן שהם נחשבים כחיים בישראל על פי נתוני משטרת הגבולות, למרות שבפועל הם מבליים את מרבית חייהם בחו"ל (Cohen & Haberfeld, 1997; Gold, 2002; Rebhun & Lev Ari, 2010).

את כלל המאגר של תושבי ישראל לשעבר השוהים בחו"ל – בהתייחס לשלושת הסוגים הראשונים שצוינו לעיל – ניתן להעריך בכ-500,000-600,000, נפש, כאשר בכל שנה נוספים אליהם חדשים בזרם קבוע, ואלפים רבים חוזרים לישראל. אומדנים אלה נמוכים בהרבה מן המספרים הנשמעים לעתים קרובות בשיח הציבורי. כשלוקחים בחשבון גם את הילדים שנולדו בחו"ל לישראלים, ניתן להעריך באופן טנטטיבי כי מספר הישראלים בחו"ל שווה לכ-15% מכלל האוכלוסייה היהודית החיה בישראל. יש מקום, עם זאת, להדגיש את השינויים שחלו בהרכב הישראלים היוצאים לחו"ל לטווח ארוך או לצמיתות, שכן כלל המאגר מורכב מארבע קבוצות שונות: (א) אנשים שנולדו בארץ אחרת, אשר לאחר שהייה בישראל שבו לאותה ארץ; (ב) אנשים שנולדו בארץ אחרת, אשר לאחר שהייה בישראל עברו לארץ שלישית; (ג) אנשים שנולדו בישראל; ו-(ד) ילדי ישראלים שנולדו בחו"ל המשתייכים לכל אחת מהקטגוריות לעיל. ההגדרה של מהגר מישראל חלה בעוצמה הולכת וגדלה על שלושת הסוגים הראשונים, כשהסוג הראשון הוא בדרך כלל עולה שלא השתלב בארץ, והסוג השני דומה לו אם כי אינו חוזר לארץ המקור. עקב כך, בדיון הציבורי על התופעה חלה תזוזה הדרגתית בהתמקדות, מן הסוג הראשון והשני אל הסוג השלישי (והרביעי), המייצג את הסוגיה החשובה של בחירת ישראלים שנולדו והתחנכו כאן להשתקע בארצות אחרות. ביניהם, רבים הם בעלי השכלה גבוהה ובכך מתגברת התופעה המכונה 'בריחת מוחות' (Cohen, 2009).

גם סוגיה זו מן הראוי לראות בפרספקטיבה השוואתית. באיור 14 מופיעה השוואה בין שיעורי ההגירה מישראל לסך כל האוכלוסייה ולאוכלוסייה היהודית מתוכה, לעומת שיעורי הגירה משוויצריה של אזרחים שוויצרים – להבדיל מלא-שוויצרים הכוללים עובדים זרים. שיעורי ההגירה של האחרונים הרבה יותר גבוהים. ההשוואה עם שוויצריה מעניינת מפני שזו מדינה שהיא מן המפותחות ביותר ובעלת תדמית של מקום רצוי, מרווח ונעים. ואולם ממדי האוכלוסייה בשווייץ דומים מאוד לאלה של ישראל, ועל כן מתקיימות בה מספר מגבלות דומות, לרבות שוק עבודה איכותי אך קטן לעומת זה של ארצות יותר גדולות, כולל מגבלות במספר מקומות העבודה בעמדות איכותיות.

**איור 14: שיעורי הגירה ל-1000 תושבים – שוויצריה (אזרחים שוויצרים) וישראל (סה"כ)
אוכלוסייה ואוכלוסייה יהודית) – 2009-1981**

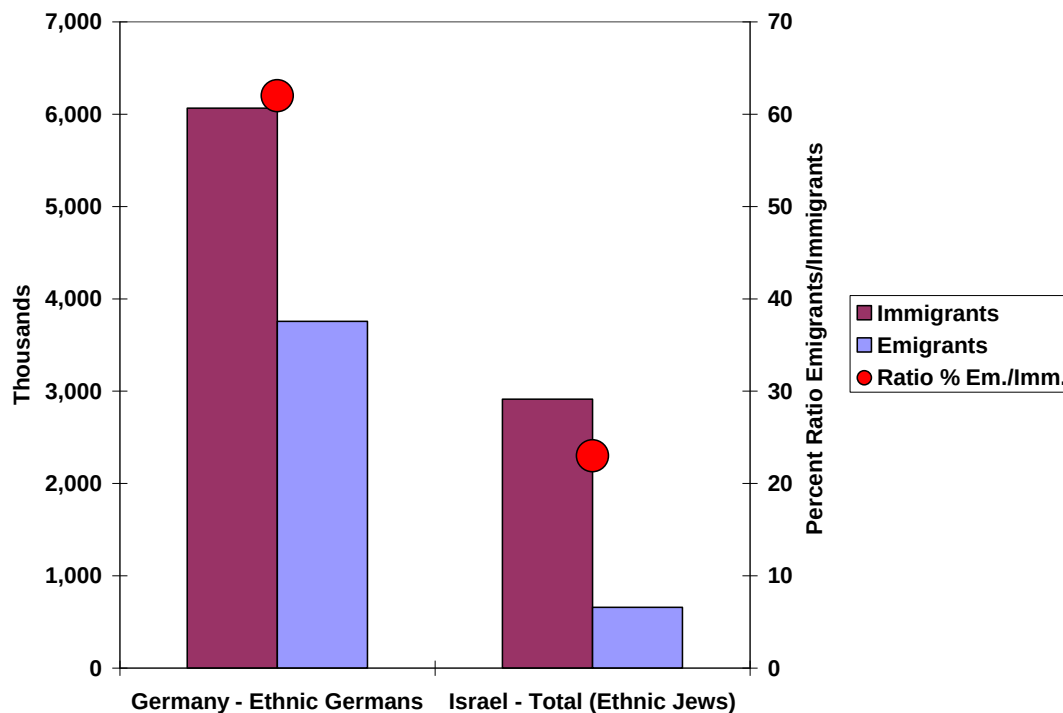

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; Statistik Schweiz.

מניתוח התקופה בין 1981 ל-2009 עולה שההגירה משוויצריה יותר יציבה ופחות תנודתית מאשר הגירה מישראל, שכאמור משקפת כל שנה לא מעט את ההגירה הנכנסת בשנים שקדמו. אולם הממצא העיקרי הוא שברוב השנים רמת ההגירה של אזרחים שוויצרים משוויצריה, באופן משמעותי שכיחה יותר מאשר ההגירה מישראל. עובדות אלה יכולות לסייע להעמיד את הדיון ב'ירידה' גם כתופעה שוטפת וגם כמקור ליצירת מושבות של ישראלים במקומות אחרים, בפרופורציות הנכונות (DellaPergola, 2011b).

דרך נוספת להשוות את דפוסי ההגירה מישראל עם אלה של מדינות מפותחות אחרות היא לבדוק את ההיקף הכולל של הגירה יוצאת מתוך ההיקף הכולל של הגירה נכנסת. למשל, בסוף 2009 חיו בישראל 1,141,290 תושבים שהיגרו אליה מאז 1989, לעומת מספר כולל של 1,248,712 עולים חדשים שהגיעו באותה תקופה. זה אומר שמספרם הכולל של אלה שעזבו שוב או נפטרו בינתיים היה 107,422, שהם 8.6% ממספר העולים באותן עשרים השנים – שיעור שחיקה נמוך למדי (Israel Central Bureau of Statistics, 2009). בהסתכלות היסטורית רחבה יותר, בכל התקופה 1948-2002 עלו לישראל 2,912,000 בני אדם, וסך כל המהגרים מישראל, כולל ילידים נאמד ב-657,000. היחס בין מספר המהגרים היוצאים והנכנסים היה, אפוא, 23%. שיעור שחיקה זה ניתן להשוות עם המתרחש בקרב גרמנים אתניים (Aussiedler) שהיגרו לגרמניה בין השנים 1954-1999 ועזבו לאחר מכן (Münz, 2002) (איור 15). ההשוואה רלוונטית היות וגם העלייה הינה דוגמה מובהקת של הגירה אתנית, כלומר של בני לאום מסוים המהגרים למדינת הלאום שלהם.

איור 15: הגירה נכנסת ויוצאת של מהגרים אתניים בגרמניה, 1954-1999, ובישראל, 1948-2002 אלפים ואחוזים

מקור: Münz (2002); DellaPergola (2007).

החוק הגרמני העניק למהגרים הטבות והן אינן שונות מושגית מההטבות שחוק השבות מעניק ליהודים ולבני משפחותיהם הבוחרים להגר לישראל. קנה המידה של התופעה בגרמניה היה הרבה יותר גדול מאשר בישראל. בסך הכול, גרמניה קלטה 31.3 מיליון מהגרים, מתוכם 6.1 מיליון גרמנים אתניים. באותה התקופה, עזבו את גרמניה 22.3 מיליון מהגרים, מתוכם 3.8 מיליון גרמנים אתניים. שיעור השחיקה של מהגרים אתניים בגרמניה היה אפוא 62%, כמעט פי שלושה לעומת שיעור השחיקה של עולים בישראל. בקרב מהגרים לא-אתניים, שיעור השחיקה – כלומר היחס בין מספר היוצאים למספר הנכנסים – היה עוד יותר גבוה - 74%. אמנם, יש לציין הבדל חשוב: בגרמניה סך כל המהגרים האתניים שנכנסו היה שווה ל-7% מכלל האוכלוסייה הגרמנית בשנת 2000, בעוד שבישראל סך כל העולים היוו 46% מכלל האוכלוסייה באותה שנה. הגירה אתנית היוותה גורם הרבה יותר משמעותי בהקשר הישראלי מאשר בהקשר הגרמני. ובהקשר הזה, הנטייה להיקלט סופית ולא להשתמש בהגירה כמנגנון של כניסות ויציאות תדירות, היה הרבה יותר דומיננטי בישראל. מבחינה זו ישראל העתיקה את הניסיון שעלה מניתוח הגירות בין-ארציות גדולות של יהודים בעבר (Hersch, 1931).

סוגים אחרים של הגירה לישראל

בצד המנדט המקורי שלה וסיבת קיומה כמרכז תרבותי ופוליטי לעם היהודי – ומכאן התכוונותה העיקרית לקליטת עולים יהודים ומשפחותיהם – ישראל היא מדינה מפותחת דיה כדי למשוך אליה מספר נכבד של מהגרי עבודה ופליטים מארצות אחרות, בעיקר עניות יותר, בעיקר מהיבשות השכנות באסיה ובאפריקה. למרות שהגירה זו ממלאת תפקיד משמעותי בכלכלת ישראל, היא מעלה, כמו בארצות מערביות רבות אחרות, סוגיות מורכבות הקשורות באופי ובאיזון הרב-

תרבותי בחברה המקומית. בישראל מוסיפה התופעה עוד מורכבות לחברה שהיא ממילא מפוצלת מאוד עקב השסע העיקרי בין יהודים לערבים, ושסעים נוספים בתוך כל אחד משני המגזרים העיקריים.

מאז שנות התשעים של המאה העשרים, ישראל הייתה יעד הקליטה של מספר גדל והולך של מהגרים המצויים מחוץ לתפיסה הנורמטיבית המקובלת של העלייה היהודית, כגון עובדים זרים, אנשים המבקשים להתאחד עם משפחותיהם הלא יהודיות בישראל ופליטים. המספר הגדל של עובדים זרים בישראל, אשר בשנת 2010 הוערך ב-222,000, יוצר סוגיות חברתיות ודמוגרפיות משמעותיות. עובדים זרים משפיעים על רמת התעסוקה ועל איכות כוח האדם בישראל. העובדים הזרים וילדיהם סובלים מבעיות קשות בתחום הרווחה. הבעיה העיקרית הינה השוהים הבלתי חוקיים או חסרי התעודות הנשארים בישראל מעבר לתקופת התוקף של אשרות הכניסה שלהם (אם היו כאלה). סוגיה קרובה לכך נוגעת להקמת משפחות ולידת ילדים בקרב העובדים הזרים, והשגת מעמד קבע לילדיהם אשר נולדו בישראל. הגירוש המרחף על ראשם של ילדים שנולדו והתחנכו בישראל מעורר רגשות סוערים וחושף את הצורך הדחוף בקבלת החלטות ברורות על ידי ממשלת ישראל בשאלת שילובם האפשרי של ילדים אלה בזרם המרכזי של התרבות הישראלית.

בעיה נוספת הכרוכה בכניסת פליטים לישראל עלתה בשנים האחרונות עקב סכסוכים ורדיפות של קבוצות אוכלוסייה מסוימות. דוגמה אחת היא בעיית הפליטים מחבל דארפור שבמערב סודן או מאריתריאה. ישראל עשתה ניסיונות לשכן בתחומה את העקורים הללו בהציעה להם מקלט בסיסי ובמקרים מסוימים אף אפשרות להתפרנס.

סוגיה נוספת היא בקשות לאיחוד משפחות שמגישים פלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה, המבקשים להצטרף לקרוביהם בתוך שטחי מדינת ישראל. על פי מינהל האוכלוסין של משרד הפנים, נדונו כ-130,000 בקשות כאלה, אבל על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מספר המהגרים הערבים שנכנסו למדינת ישראל בפועל מאז שנות התשעים נע סביב 20,000 בלבד. במובן זה התעורר ניגוד אינטרסים מובהק בין עקרונות הומניטאריים כלליים התומכים בזכותן של משפחות להישאר מאוחדות לבין אינטרס המדינה לשמור על ביטחונה, התומך בהטלת הגבלות על כניסת אנשים מאזורים המצויים בסכסוך מדיני וצבאי עם ישראל. בקשות לאיחוד משפחות עוסקות כמעט תמיד בבקשה של פלסטיני להתיישב בשטח ישראל, וכמעט לעולם אינן עוסקות בבקשה של ישראלי להתיישב בשטח ובמרחב התרבותי הפלסטיני. לנוכח הקונפליקט הבלתי-פתור בשאלת זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים מהעבר, יש מי שמפרש זאת כניסיון עקיף לשנות את הרכב האוכלוסייה לפי קבוצות דת ולאום באמצעות הגירה טעונה פוליטית.

יש לציין כי בעבר התייחסות נורמטיבית להגירה כללה רק סוג אחד של מהגרים, העולים היהודים, בעוד כל הסוגים האחרים: עולים לא יהודים, מהגרים מישראל (יורדים), מהגרי עבודה, שוהים בלתי חוקיים, פליטים לא יהודים, ואפילו ישראלים חוזרים ואזרחים עולים, לא השתייכו למושג נורמטיבי של הגירה. תחושה של עומק השינוי המתרחש בחברה הישראלית אפשר לקבל בעיון באיור 16, בו רוכזו נתונים, אומדנים והשערות לגבי כל סוגי ההגירה הפוקדים את מדינת ישראל, בין ההגירה נכנסת או כהגירה יוצאת, בשנת 2010 כשנה לדוגמה.

איור 16: נתונים, אומדנים והשערות של סוגי הגירה אל מדינת ישראל וממנה, 2010

שורה	סוג	שורות	יהודים	אחרים	סה"כ
1	סה"כ הגירה נכנסת	2+6	18,000	36,000	54,000
2	סה"כ הגירה נכנסת, תושבים	3+4+5	18,000	10,000	28,000
3	עולים חדשים	3	12,000	5,000	17,000
4	אזרחים עולים	4	6,000	1,000	7,000
5	איחוד משפחות	5	---	4,000	4,000
6	סה"כ הגירה נכנסת, אחרים	7+8	---	26,000	26,000
7	מהגרי עבודה	7	---	10,000	10,000
8	פליטים	8	---	16,000	16,000
9	סה"כ הגירה יוצאת	10+11	7,000	12,000	19,000
10	סה"כ הגירה יוצאת, תושבים	10	7,000	4,000	11,000
11	סה"כ הגירה יוצאת, אחרים	12+13	---	8,000	8,000
12	מהגרי עבודה	12	---	5,000	5,000
13	פליטים	13	---	3,000	3,000
14	סה"כ מאזן הגירה	1-9	11,000	24,000	35,000
15	מאזן הגירה, תושבים ועולים	2-10	11,000	6,000	17,000
16	מאזן הגירה, אחרים	6-11	---	18,000	18,000
17	סה"כ מהגרים לשני הכיוונים	1+9	25,000	48,000	73,000

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ואומדני המחבר.

ב-2010, הגיעו כ-12,000 עולים חדשים יהודים – המהגרים הנורמטיביים, אשר סומנו באיור 16 בצבע מיוחד. בנוסף, בהערכה גולמית ביותר ובעיקר לצורך ההדגמה, נכנסו לישראל סוגים שונים של מהגרים בלתי-נורמטיביים: 5,000 עולים לא יהודים, כ-7,000 אזרחים עולים, כלומר ילדים וצאצאים של ישראלים שהיגרו בעבר לחו"ל, כ-4,000 אנשים במסגרת הבקשות לאיחוד משפחות (כולל פלסטינים אך גם אחרים), כ-10,000 עובדים זרים חדשים בנוסף לאלה שכבר היו, וכ-16,000 פליטים ממדינות אפריקה. מספר הנכנסים נאמד ב-54,000, מתוכם כאמור 12,000 עולים חדשים יהודים. לכיוון הגירה יוצאת אפשר לאמוד 11,000 תושבים (בשנת הגירה לא גבוהה במיוחד), 5,000 מהגרי עבודה ו-3,000 פליטים אשר עזבו, ובסך הכול 19,000 מהגרים יוצאים, שאינם יכולים להיחשב כמהגרים נורמטיביים. אם נסכם את כל מי שעבר את גבולות הארץ כמהגר, מספר הנכנסים והיוצאים עמד על כ-73,000, מתוכם 12,000 עולים יהודים שהם לא יותר מ-16.4%.

מדיניות ההגירה בישראל

למרות שלל הממצאים האלה, למדינת ישראל אין עדיין תפיסה אחת משותפת ומגובשת של כל האופנויות הקיימות זו לצד זו בתחום ההגירה, וכל קבוצת מהגרים מטופלת על ידי מסגרת מוסדית שונה, על פי הנחיות חוקתיות ומשפטיות שונות, בהעדר תקנות לסוגים שונים של מהגרים. רשות הגירה אמנם הוקמה, אולם היא פועלת בנפרד ממשרד הקליטה, וזה פועל בנפרד ממחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, שבינתיים בוטלה בפועל. פועלים בתחום זה גם ארגונים

פרטיים רבים. המצב הקיים בתחום ההגירה בישראל מתאפיין בהעדר גישה מקיפה ומדיניות כוללת בשאלות שמצד אחד הן שונות וזקוקות לטיפול ייחודי ופרטני, אך מצד שני יש להן מן המשותף, וקיימות ביניהן זיקות וחפיפות הדדיות חשובות. הפעלת אסטרטגיה מתואמת כזו היא כיום קדימות בולטת וחשובה בסדר היום של מעצבי מדיניות במדינת ישראל ובארגונים יהודים והומניטאריים בין-לאומיים (אבינרי, אורגד ורובינשטיין, 2009). יש מקום למספר הערות על היערכות מדינת ישראל אל מול דפוסי ההגירה שהתפתחו בשנים האחרונות ועוד עשויים להשתנות ביתר עוצמה בשנים הבאות (DellaPergola, 2011a).

א. הגירה אתנית לישראל (עלייה)

כיעד למדיניות, בצד הדגש הנמשך בחשיבות העלייה לישראל במסגרת חוק השבות, חשוב להבין שקיימים דפוסים חדשים של הגירה וקליטת יהודים בישראל הדורשים טיפול באמצעות תפיסות וכלים חדשים. בהינתן ההתפלגות הנוכחית של האוכלוסייה היהודית ברחבי העולם – בעיקר בארצות מפותחות ויציבות, ועם הצטמצמותם הקיצונית של מאגרי ההגירה הישנים – אין סיכוי להגירה משמעותית לישראל מבלי שיחול שינוי קיצוני במודלים לעידוד העלייה והקליטה. שיפור מתמיד במעמדה החברתי והכלכלי של ישראל ביחס לארצות המערב, והתקדמות לקראת שלום אזורי ונורמליזציה הם תנאים מקדימים חשובים להגדלת פוטנציאל העלייה. על מדיניות העלייה להמשיך ולשקף יעדים רעיוניים ומסורתיים של הצלת יהודים מהסכנות בסביבתם. אבל בהתבסס על הערכה כנה של הזיקות בין ההתפתחויות במערכת העולמית לבין הגירה בין-ארצית, מדיניות זו חייבת להתאים את עצמה למאפיינים ולצרכים החברתיים-כלכליים של רוב היהודים בעולם, הממשיכים לקיים קשרים הדוקים עם ארצות מגוריהם. יש לפתח תנאים מיוחדים למען עולים חדשים השומרים על קשרים קבועים עם ארצות מוצאם ומצויים במצב של 'עלייה חלקית' או 'רב-מקומית' (Pupko, 2009). תנאים אלה אמורים לספק צרכים מיוחדים של עולים מסוג זה בתחום זכויות האזרח, דיור, הכרה בתארים אקדמיים ומקצועיים ובתפקידים, תעסוקה, טיפול בילדים וחינוך, מיסוי ושירות צבאי.

ב. הגירה ממדינת ישראל (ירידה)

יעדים מרכזיים של המדיניות כלפי הגירה יוצאת ממדינת ישראל צריכים להיות צמצום הירידה, סיוע לישראלים בחזרתם בחו"ל, חיזוק הקשרים של ישראלים בחו"ל עם מולדתם, וסיוע בהגדלת ההשתתפות של ישראל בחיים היהודיים של הקהילות המקומיות בחו"ל. ישראלים רבים בחו"ל הם אקדמאים, אנשי מקצוע ויזמים מצליחים. ל'בריחת המוחות' יש השפעה שלילית ומזיקה על החברה בישראל. שמירת הקשר והקרבה ביניהם לבין ישראל הן חשובות, אם כמי שעשויים לשוב לישראל או כיהודים הממשיכים להיות מעורבים, גם ממרחקים, בנעשה במולדתם. מגורים ממושכים בחו"ל עלולים לגרום לאובדן זהות יהודית וישראלית, ולכן חיזוק הקשר עם הקהילות היהודיות המקומיות עשוי להציע הזדמנות לשמירה משמעותית ויעילה יותר של זהותם הישראלית והיהודית. בשנים האחרונות עשו מדינות רבות צעדים משמעותיים לחיזוק זיקתן לקהילות התפוצה שלהן. עשרות מדינות אף מעניקות לקהילות התפוצה שלהן את זכות ההצבעה בבחירות הלאומיות, או מאפשרות להן להשמיע את קולן באמצעות גופים ציבוריים ייצוגיים שהוקמו לשם כך. יש לבחון אפשרויות אלו גם ביחס לישראלים בחו"ל.

ג. הגירה לישראל שלא במסגרת חוק השבות

מן הראוי שיוגדרו כללים ברורים שיסייעו בוויסות ההגירה שאיננה במסגרת חוק השבות ומספר התושבים הלא יהודים חסרי המעמד או במעמד של פליטים החיים בישראל. נראה כאילו ישראל איבדה לפחות באופן חלקי את השליטה במספר הנכנסים בגבולותיה כעובדים זמניים או כפליטים, ונשארים בה ללא תיעוד כתושבי קבע. מצבה הכלכלי הטוב יחסית של ישראל מושך אליה מהגרים מארצות מפותחות פחות, ואלה עושים כל מאמץ כדי להישאר בה, מצב מוכר וידוע היטב בחברות מפותחות אחרות. תופעה זו, וכן השאיפה המתמדת לאיחוד משפחות בקרב פלסטינים, עתידות להתרחב. הגדרה ומימוש מדיניות ברורה ונורמות משפטיות הם חיוניים.

אפשר להעלות על הדעת שזכות הכניסה לישראל תוענק באופן סלקטיבי בהתאם למאפייני ארצות המוצא והמאפיינים האישיים של המבקשים, כמקובל במדינות דמוקרטיות אחרות בעולם. לדוגמה, את ארצות המוצא ניתן לסווג על פי מעמד קשרי הגומלין שלהן עם מדינת ישראל: (א) עדיפות ראשונה למדינות המקיימות קשרים דיפלומטיים סדירים, או תנאי הדדיות בהתייחס לטיפול באזרחים ישראלים המבקשים להתאחד עם בני משפחה באותה ארץ; (ב) עדיפות נמוכה אם אין קשרים דיפלומטיים, ורק על בסיס הומניטארי; (ג) איסור כניסה אם אותה מדינה מצויה במצב של סכסוך עם מדינת ישראל, עד לפיתרון הסכסוך.

מעל לכל, דרוש תיאום בין-משרדי ובין-ארגוני שיביא לחשיבה שיטתית לגבי טיפול בהגירה שמהיותה בעבר ברובה תחת כנפי חוק השבות, הינה היום בעיקרה במרכז תשומת ליבם של גופים כלכליים, ביטחוניים, משטריים ומשפטיים שונים (DellaPergola, 2011a).

הערות לסיום

מדינת ישראל, מהקמתה ועד היום, הייתה ועודנה מוקד מרכזי להתפתחויות בתחום הגירה. בסקירה זו ניסיתי להאיר מספר היבטים חשובים בנושא, בעיקר מזווית רלוונטית לחברה הישראלית. תוך כך, הרהרתי ואף ערערתי על מספר מוסכמות יסוד המקובלות בתחום. העלייה הראשונה לא הייתה הראשונה; המזרחיים לא באו מהמזרח; יהודי אירופה המזרחית לא בהכרח היו הגורם הדומיננטי בהתפתחות העלייה במאה השנים האחרונות; יחסית לגודל האוכלוסייה היהודית במקום, יהודים מאסיה ומאפריקה הם אלה שבכלל עזבו יותר את מדינותיהם, אלה שבשכיחות גבוה יותר עלו לארץ, ואלה שנטו יותר לבחור בישראל כמדינת יעד על פני יעדים אלטרנטיביים; העלייה לישראל כללה מרכיבים אפקטיביים חשובים, אולם מרכיבים קוגניטיביים ובעיקר אינסטרומנטאליים שיחקו בה תפקיד לא פחות חשוב; מהגרים יהודים שהגיעו לארצות אחרות היו בעלי הון אנושי עדיף על אלה שהגיעו לישראל, ונקלטו שם בפחות קשיים; תוך קליטת העלייה בישראל, העמיקו הפערים החברתיים בין יוצאי אירופה ואמריקה לבין יוצאי אסיה ואפריקה שהיו קיימים מלכתחילה, ורק מאוחר יותר ובהדרגה החלו תהליכי התכנסות שגרמו לצמצום פערים אלה; הירידה מישראל הייתה בהיקפה תופעה פיזיולוגית ולא פתולוגית; ובעוד ישראל עדיין נתפסת כארץ קולטת עלייה, כניסה ראשונית של יהודים לישראל במסגרת חוק השבות (עלייה) אינה מהווה היום אלא פחות מאשר שישית מתוך סך כל המהגרים הנכנסים לישראל או היוצאים ממנה.

לתמורות האדירות שהיו בחברה הישראלית בעשרות השנים האחרונות – בין השאר כתוצאה מהגירה וקליטתה – משמעויות לא רק לגבי תיאור המצב, אלא גם לגבי פיתוח כלים ניתוחיים ותיאורטיים להבנתו. לגבי שנותיה הראשונות של המדינה במידה מוחלטת, ובשנות ההמשך במינון משתנה, הסבר למתרחש בחברה הישראלית אינו אפשרי בלי התייחסות הדוקה

למתרחש בקרב התפוצה היהודית. דבר זה מחייב תובנות היסטוריות ותרבותיות לגבי קולקטיב פרטיקולארי בעל תחושה עמוקה של שייכות סימבולית משותפת, ולגבי הבעייתיות האופיינית לתפוצה טרנס-לאומית ותיקה, רוב הזמן נרדפת, ושואפת לפתרון קיומי אלטרנטיבי על המצוי. לפתרון הריבונות המדינית – שלא כאן המקום לדון לעומק במהותו – היו השלכות קריטיות ביותר בכל הנוגע להגירה בפועל. אולם כוחה של מסגרת ניתוחית זו תופס במידה פוחתת והולכת בעקבות העמקת מגמות הגלובאליזציה של השנים האחרונות. בו זמנית, חקר ההגירה מאשר ומוכיח כי החברה הישראלית הינה חלק אינטגרלי ומשולב היטב בחברה הגלובאלית, ובתור שכזו שותפה בתהליכי יסוד הקשורים לניידות בין-ארצית של בני אדם. תוך כך, נפרמים ונפרצים גבולות נורמטיביים ואמפיריים שבעבר נראו נוקשים ובלתי חדירים, והיום נראים נזילים וחדירים הרבה יותר: האחד, בין לחיות בישראל ולחיות בחו"ל, והאחר, בין להיות חלק של קולקטיב יהודי ושל קולקטיב אחר.

ניסיונות קיימים – וישנם רבים והם מתחרים ביניהם – לגשת לנושא ההגירה תוך הישענות על נרטיב מחקרי מאוד מגובש, צר, וחד-ממדי, אינם יכולים להתאים למציאות ישראלית וטרנס-לאומית כה רב-ממדית ומשתנה. כך, נרטיב מסורתי ציוני-פנימי, הממוקד בחוויה היהודית, והמעניק את עיקר תשומת ליבו למשתנים אידיאולוגיים ותרבותיים, אינו מסוגל להסביר את המעבר של ישראל למערך חברתי בעל אופי רב-תרבותי וגלובאלי; בעוד נרטיב מרקסיסטי, על גזרותיו ושלוחותיו הביקורתיות, המדגיש בעיקר סוגיות של יחסי כוח מעמדיים ויחסי שליטה פוליטיים של קבוצה אחת על משניה, אינו מסוגל להתמודד עם עומק זהותי-תרבותי ייחודי יהודי שעדיין משחק תפקיד מרכזי במציאות הישראלית. על כן, יש לגשת לחקר ההגירה בישראל מתוך שילוב של מסגרות ניתוחיות שונות: ישנות, שעדיין כוחן עימן, וחדשות, המשולבות בתיאוריות הגירה החלות על מרבית המדינות והנשענות בעיקר על מתניעי הגירה כלכליים וחברתיים (Massey et al., 1998; Zlotnik, 1994; Kivisto & Faist, 2010).

על רקע זה, מחקר שיטתי של הגירה עשוי וחייב לתרום תרומה מועילה ליצירת ידע עבור המערכת המדעית, וליישומו על ידי מערכות אחרות, לרבות אלה המופקדות על תכנון מדיניות במישור המקומי והבין-לאומי.

הערות

¹ לצורכי כתיבה יעילה וקלילה יותר, אני משתמש כאן במונחים עלייה, הגירה נכנסת של יהודים, הגירה יהודית לישראל, ודומיהם, כביטויים שווי ערך ומתחלפים. כדי לסמן את הכיוון ההפוך אני משתמש בעיקר בהגירה יוצאת, אך לפעמים גם ב'ירידה'. מובן מאליו כי המונחים 'עלייה' ו'ירידה' הם ביטויים ערכיים, בעוד האחרים הם כביכול מונחים ניטראליים. אולם לפעמים שימוש במילה קצרה אחת מונע סרבול, כאשר הכוונה הניתוחית של המונחים השונים בדרך כלל מובנת וברורה.

² במאמר זה אני מעדיף את המונח 'בין-ארצי' על פני 'בין-לאומי' היות ומדובר בכל מקרה על מעבר בני אדם בין ארצות שונות. ניתן לפרש את המונח 'בין-לאומי' כמעבר בין אומות שונות או בין לאומים שונים, תהליך אשר אכן מתקיים במידה רבה בעקבות קליטה וטמיעה של מהגרים במקומות החדשים לטווח ארוך. אולם תמורה זו אינה הכרחית או אוניברסאלית, ועל כן העדפתי מונח כללי וישים יותר.

³ לגבי 179 מדינות או אזורים, האומדן מהווה מספר האנשים ילידי מדינה שונה ממדינת המגורים. ל-42 מדינות או אזורים, שבהן לא היה זמין מידע על מקום לידה, האומדן מהווה מספר הזרים. לתשע מדינות או אזורים ללא נתונים האומדן מבוסס על מודל (United Nations, 2011).

רשימה ביבליוגרפית

- אבינרי, ש', אורגד, ל' ורובינשטיין, א' (2009). *התמודדות עם הגירה גלובלית: מתווה למדיניות הגירה לישראל*. ירושלים: מרכז מציל"ה למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית.
- אלרואי, ג' (2004). *אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ-ישראל בראשית המאה העשרים*. ירושלים: יד בן צבי.
- גביון, ר' (2010). *שישים שנה לחוק השבות: היסטוריה, אידיאולוגיה והצדקה*. ירושלים: מרכז מציל"ה למחשבה ציונית, יהודית, ליברלית והומניסטית.
- ההסתדרות הציונית העולמית, המשרד הארץ ישראלי (1918). *ספירת יהודי ארץ ישראל, 1916-1918*. יפו.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל (פרסום שנתי).
- סמיונוב, מ', הברפלד, י', רייכמן, ר', בר-אל, ר', אמית, ק', היילברון, ס' וצ'אצ'אשווילי-בולוטין, ס' (2010). *בתוך מ' מלול ומ' רוזנבוים (עורכים), מדד רופין להשתלבותם של העולים בישראל – נובמבר 2010*. עמק חפר: המרכז האקדמי רופין, המכון להגירה ושילוב חברתי (עליה וקליטה).
- רייכמן, ר' (2009). *הגירה לישראל: מיפוי מגמות ומחקרים אמפיריים 1990-2006, סוציולוגיה ישראלית*, (2), 379-339.
- Amit, A., Borowski, K. & DellaPergola, S. (2010). Demography: Trends and Composition. In A. Markus & M. Semyonov (Eds.), *Immigration and Nation Building: Australia and Israel Compared* (15-45). Cheltenham, Glos./Northampton, Mass., Edward Elgar/Monash University.
- Bachi, R. (1977). *The Population of Israel*. Paris, CICRED, and Jerusalem: The Hebrew University.
- Ben-Rafael, E. & Sternberg Y. (2009). *Transnationalism: Diasporas and the advent of a new (dis)order*. Leiden and Boston: Brill.
- Bensimon, D. & DellaPergola, S. (1984). *La population juive de France: sociodémographie et identité*. Jerusalem, The Hebrew University, and Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- Cohen, Y. (2009). Migration Patterns to and from Israel. *Contemporary Jewry*, 29(2), 115-125.
- Cohen, Y. & Haberfeld, Y. (1997). The Number of Israeli Immigrants in the U.S. in 1990. *Demography*, 34, 199-212.
- Cohen, Y., Haberfeld, Y. & Kogan, I. (2011). Who went where? Jewish immigration from the Former Soviet Union to Israel, the USA and Germany, 1990-2000. *Israel Affairs*, 17(1), 7-20.
- DellaPergola, S. (1986). Aliya and Other Jewish Migrations: Toward an Integrated Perspective. In U.O. Schmelz & G. Nathan (Eds.), *Studies in the Population of Israel in Honor of Roberto Bachi, Scripta Hierosolymitana*, 30 (pp. 172-209). Jerusalem: Magnes Press, The Hebrew University.
- DellaPergola, S. (1998). The Global Context of Migration to Israel. In E. Leshem & J. Shuval (Eds.), *Immigration to Israel: Sociological Perspectives* (pp. 51-92). New Brunswick and London: Transaction Books.

-
- DellaPergola, S. (2007). "Sephardi and Oriental" Migrations to Israel: Migration, Social Change and Identification. In P. Medding (Ed.) *Studies in Contemporary Jewry*, 22. New York: Oxford University Press, 3-43.
- DellaPergola, S. (2009). International Migration of Jews. In E. Ben-Rafael & Y. Sternberg (Eds.) *Transnationalism: Diasporas and the advent of a new (dis)order* (pp 213-236). Leiden and Boston: Brill.
- DellaPergola, S. (2010a). World Jewish Population 2010, *Current Jewish Population Reports*, 2. Storrs, CT. North American Jewish Data Bank.
- DellaPergola, S. (2010b). Where is East and Where is West? Some Observations on Demography and Identification among non-Ashkenazim. Jerusalem, Ben Zvi Institute, International Conference *Oriental Jews in the West from the Rising of the Sun unto its Setting*.
- DellaPergola, S. (2011a). *Jewish Demographic Policies: Population Trends and Options in Israel and in the Diaspora*. Jerusalem: The Jewish People Policy Institute.
- DellaPergola, S. (2011b). When Scholarship Disturbs Narrative: Ian Lustick on Israel's Migration Balance, *Israel Studies Review – An Interdisciplinary Journal*, 26, 2, 1-20.
- Eisenstadt, S. N. (1954). *The Absorption of Immigrants – A Comparative Study Based Mainly on the Jewish Community in Palestine and the State of Israel*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Gold, S. J. (2002). *The Israeli Diaspora*. London/New York: Routledge.
- Hajnal, J. (1965). European Marriage Patterns in Perspective. In D.V. Glass & D.E.C. Eversley (Eds.), *Population in History* (pp. 101-143). London: Arnold.
- Hersch, L. (1931). International Migration of the Jews. In W. Wilcox (Ed.), *International Migration*. New York, National Bureau of Economic Research, Vol. 2, 471-520.
- Israel Central Bureau of Statistics (2009). *Distribution of New Immigrants that immigrated between 1.1.1989 and 31.12.2009, by Locality of Residence*. Jerusalem.
- Kivisto, P. & Faist, T. (2010). *Beyond a Border: The Causes and Consequences of Contemporary Immigration*. Los Angeles: Pine Forge.
- Leshem, E. & Shuval, J. (Eds.) (1998). *Immigration to Israel: Sociological Perspectives, Studies of Israeli Society*, 8. New Brunswick-London, Transaction.
- Markus, A. & Semyonov, M., (Eds.) (2010). *Immigration and Nation Building: Australia and Israel Compared*. Cheltenham, Glos./Northampton, Mass., Edward Elgar/Monash University.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouchi, A., Pellegrino, A. & Taylor, J.E. (1998). *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. New York: Oxford University Press.
- Münz, R. (2002). Ethnos or Demos? Migration and Citizenship in Germany. In D. Levy & Y. Weiss (Eds.), *Challenging Ethnic Citizenship: German and Israeli Perspectives on Immigration* (pp. 15-35). New York/Oxford: Berghahn Books.
- Pew Research Center (2012). *Faith on the Move: The Religious Affiliation of International Migrants*. Washington, D.C., The Pew Forum on Religion and Public Life, Pew-

-
- Templeton Global Religious Futures Project.
- Pupko, I. (2009). *Multi-local Aliyah: Placing Two Feet in Two Places*. Jerusalem: The Jewish People Policy Planning Institute.
- Rebhun, U. & Lev Ari, L. (2010). *American Israelis: Migration, Transnationalism, and Diasporic Identity*. Leiden-Boston: Brill.
- Remennick, L. (2007). *Russian Jews on Three Continents: Identity, Integration, and Conflict*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Schmelz, U.O. & DellaPergola, S. (2007). Migrations, in Michael Berenbaum and Fred Skolnik (Ed.), *Encyclopedia Judaica*, 2nd ed. . Detroit: Macmillan Reference USA, Vol. 14, 207-219.
- Schmelz, U.O., DellaPergola, S. & Avner, U. (1991). *Ethnic Differences Among Israeli Jews: A New Look*. Jerusalem: The Hebrew University; New York: The American Jewish Committee.
- Sicron, M. (1957). *Immigration to Israel, 1948-1953*. Jerusalem, Falk Project for Economic Research in Israel and Israel Central Bureau of Statistics, Special Series, n. 60.
- Statistik Schweiz (2010). *Wanderungen*,
<http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/01/06/blank/key/08.html>
- Tolts, M. (2011). Demography of the Contemporary Russian-Speaking Jewish Diaspora, Paper presented at conference on *Contemporary Russian-speaking Jewish Diaspora*. Cambridge, Mass., Harvard University.
- United Nations Development Programme (2010). *Human Development Report 2010, 20th Anniversary Edition, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. New York: Palgrave Macmillan.
- United Nations (2011). *International Migration Report 2009: A Global Assessment*. New York, Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- Zlotnik, H. (1994). Migration to and from Developing Regions: A Review of Past Trends. In W. Lutz (Ed.), *The Future Population of the World: What Can We Assume Today?* (pp. 321-360). London: Earthscan.